

Skript 43.2

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Zomer 2021

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 43 nr. 2, Zomer 2021
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.nl

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren.

Een abonnement op Skript kost 22,50 euro per jaar. U kunt lid worden door het ingevulde machtigingsformulier te mailen naar skript-fgw@uva.nl. Ook kunt u een mail sturen naar de redactie, dan krijgt u het machtigingsformulier thuisgestuurd. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij de redactie en bij boekhandel Athenaeum te Amsterdam.

Redactie Rob Bes, Gabriël Burgering, Noa Duijsens, Maaïke de Jongh (hoofdredacteur), Puck Limburg, Julius van der Poel, Nina Saelmans, Renate Smit, Sara Verveer, Robin Wilson.

Redactieraad Dr. N. Bouras, Drs. L. H. van Hasselt, Drs. M. den Hertog, dr. D. W. A. G. van den Heuvel, dr. M.M. Leeman, dr. A. Nobel, dr. J. Oddens.

Eindredactie Latifah Trams

Advertenties Inlichtingen bij de redactie.

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam.

Prijs € 7,50

Geachte lezer,

De musea zijn weer geopend deze zomer. Liefhebbers van kunst en geschiedenis kunnen zichzelf gelukkig prijzen, en de museale sector kan weer even rustig ademen. Dat musea van belang zijn om de huidige tijd te begrijpen, laat Valéry Cliteur zien in haar artikel 'Tempels der Natuur'. Dat geldt niet alleen voor onze eigen rumoerige tijden, maar ook voor de negentiende eeuw. Cliteur onderzoekt hoe het Edinburgh Museum of Science and Art en het Natural History Museum te Londen met de maatschappelijke ontwikkelingen van hun tijd om gingen.

Verder bevat deze editie een artikel van Afra van Ooijen. Zij legt Alfred Birney's roman, *De tolk van Java*, onder de loep. Het boek biedt een interessant perspectief op de geschiedenis van het Nederlandse koloniale geweld in Nederlands-Indië. De personages en het plot geven de complexiteit van de gevolgen van de oorlog weer. Niet alleen voor het land, maar ook voor de identiteitsontwikkeling van de eerste en tweede generatie Indo

Het derde artikel is van Elke Tukker. Zij duikt in de geschiedenis van het beleid rondom de Oostvaardersplassen. Ze laat zien hoe beleidsmakers worstelden met de filosofie rondom het natuurgebied. In de eerste instantie was het niet ingewikkeld om een consensus te creëren, maar mede door het felle publieke debat ontstond steeds meer verwarring.

Redacteurs Julius van der Poel en Nina Saelmans hebben voor het zomernummer *historica* Irene Zwiep geïnterviewd. Zwiep bekleedt sinds 1997 de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam. *Skript* ging met haar in gesprek over hoe er door de eeuwen heen naar het Jodendom werd gekeken en over de status van de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies.

Promovenda Laura van Hasselt werd door redacteur Rob Bes geïnterviewd over haar promovendusonderzoek. Zij onderzoekt het leven van Christiaan Pieter van Eeghen (1816-1889). Hij was één van de mensen die het Amsterdam van nu vormgaf tijdens de negentiende eeuw. Jacco Pekelder schreef voor *Skript* een opiniestuk over de Duitse Christendemocraten en hun houding ten opzichte van rechtse stemmers. En Eleá de la Porte vertelt u in haar column over de geschiedenis van vaccinatie, en dat er vanaf het begin af aan al anti-vaxxers rondliepen.

Ik wens u veel leesplezier.

Maaïke de Jongh
Hoofdredacteur

INHOUDSOPGAVE

- 6** **Column**
Een miljoen voor een prikke
Eleá de la Porte
- 9** **Inzichten in de onderbelichte worsteling met identiteit van de eerste en tweede generatie indo in *De tolk van Java***
Afra van Ooijen
- 18** **Interview met promovendus Laura van Hasselt**
Christiaan Pieter van Eeghen: zakelijk idealist in hulpbehoevend Amsterdam
Rob Bes
- 22** **Tempels der Natuur**
Het Edinburgh Museum of Science and Art en het Natural History Museum van Londen in de negentiende eeuw
Valéry Cliteur
- 34** **Laat lekker stinken, dat stinkdier!**
Waarom de Duitse christendemocraten de rechtse stemmer (terecht) in de kou laten staan
Jacco Pekelder
- 37** **Een Kafkaverhaal**
De Oostvaardersplassen, 1980-2021
Elke Tukker
- 50** **Interview met Irene Zwiep**
De Joodse lens in Europa
Julius van der Poel en Nina Saelmans
- 56** **Recensies**
- 60** **Tip van de redactie**
- 61** **Abstracts**

EEN MILJOEN VOOR EEN PRIKKIE

Eleá de la Porte

Heeft u al besloten of u zich laat inenten tegen corona? De respons op het vaccinatiebeleid varieert van enthousiaste ‘voor-dringers’ tot demonstrerende afwijzers. In de Verenigde Staten worden onwillige burgers overgehaald met cadeautjes en vaccinatieloterijen: wie zich laat inenten, kan een studiebeurs of een miljoen dollar winnen.

De spanning tussen voor- en tegenstanders van vaccinaties ontstond direct na de uitvinding ervan in de late 18e eeuw, blijkt uit onderzoek van Annet Mooij en Mariëlle Hageman. In plaats van COVID-19 was het toen de pokken die de maatschappij bezighield. Deze besmettelijke ziekte eiste in de 18e eeuw vele levens, in het bijzonder onder kinderen. Eén op de tien kinderen stierf voor het tiende jaar aan de pokken. In tegenstelling met de pest en corona ging de samenleving niet op slot, maar in de hoofdstad Amsterdam vielen door de pokken wel voortdurend slachtoffers, met hier en daar flinke pieken. In 1784 was 28% van de totale sterfte te herleiden tot deze ziekte.

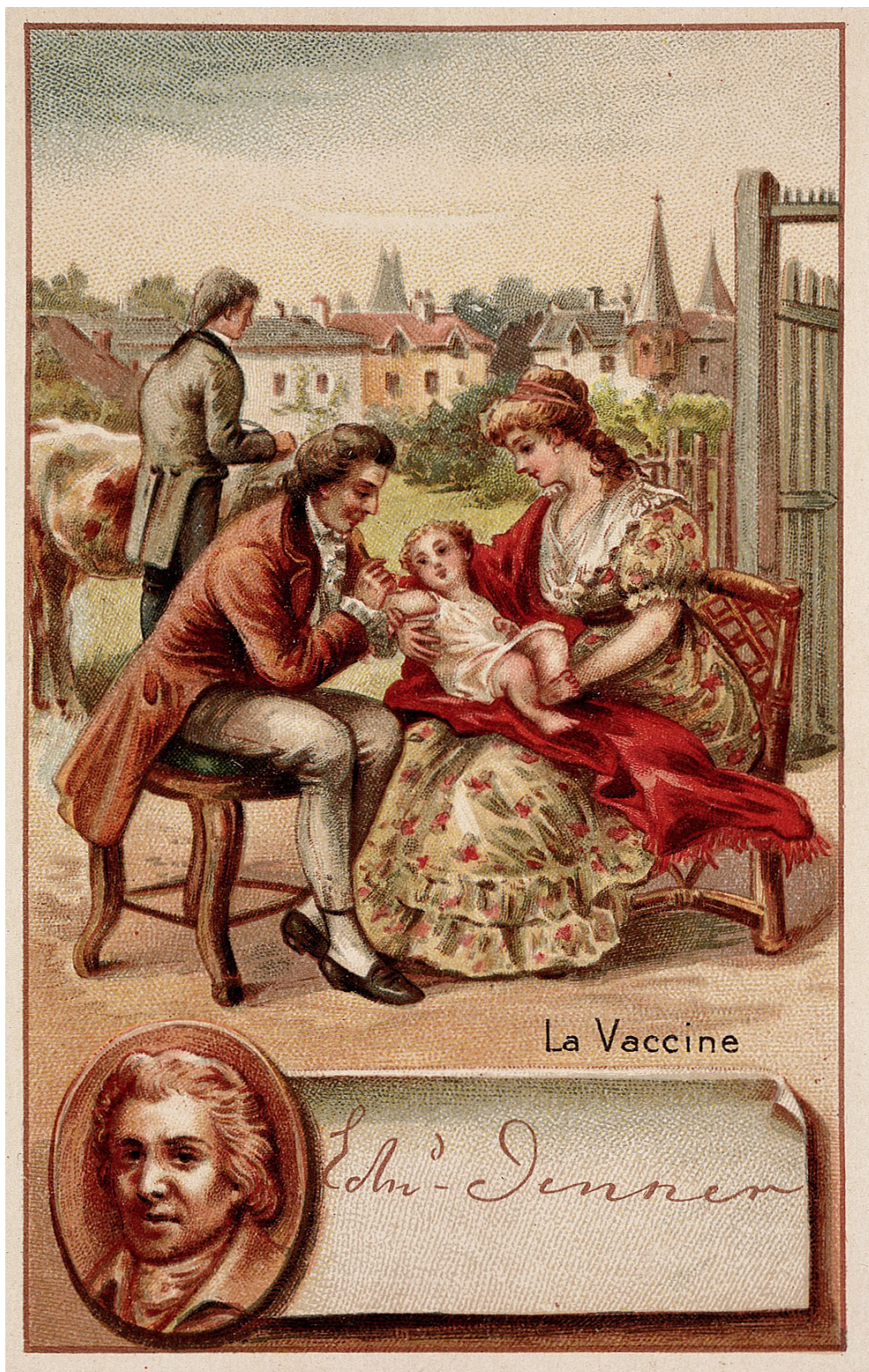
Waar eerdere epidemieën, zoals de pest en lepra, door tijdgenoten werden beschouwd als de gesel van God, lagen de

denkbeelden in de Verlichting genuanceerder: er was vertrouwen in maakbaarheid, in dat ratio en wetenschap menselijk leed konden oplossen. Dat de pokken vooral onder onschuldige kinderen slachtoffers maakte, vergrootte het verlangen naar een tegenmiddel.

Het verloop van de ziekte bood goede aanknopingspunten voor de oplossing: na koorts en hoofdpijn kreeg het slachtoffer rode vlekjes die uitgroeiden tot zwerende grijze of zwarte puisten die het hele lichaam konden bedekken. Als het kind de aanval overleefde, waren de sporen vaak zichtbaar in littekens en oog- of gewrichtsschade. Maar eenmaal hersteld, was het slachtoffer levenslang immuun.

Vanuit deze observatie ontstond de praktijk van ‘varioliatie’: een gezond persoon werd ingeënt met pus uit een pokkenpuist van iemand die de ziekte in lichte mate had. Zo kreeg de ingeënte persoon de pokken óók in milde vorm, om vervolgens levenslang immuun te zijn. Dit was niet zonder risico: iemand kon alsnog de ernstige variant krijgen en overlijden, en de ingeënte persoon bleef besmettelijk voor anderen.

Het was de maatschappelijke elite, met een groot vertrouwen in de verlichte

Edward Jenner vaccineert een kind. Bron: Wikimedia Commons.

denkbeelden en wetenschap, die het voortouw nam in het propageren van variolatie. Jan Bernd Bicker, afkomstig uit een rijke Amsterdamse regentenfamilie en een patriot die streed voor politieke hervormingen, had het onfortuinlijke lot om *twee* keer de pokken te krijgen. Vervuld van deze ervaring, was hij vastbesloten om zijn kinderen dit leed te besparen. Omdat de stad Amsterdam het inenten verbood, trok hij met zijn kinderen buiten de stadsgrenzen om zijn kinderen te laten varioleren.

Bicker moest zich schikken naar de regels van het stadsbestuur. Eeuwenlang was de bestrijding van epidemieën de taak geweest van de lokale overheid, wat leidde tot een lappendeken van verordeningen en regels. In Amsterdam was variolatie tot in de jaren 1780 verboden, al werd het bij pieken toegestaan. In 1798 vond de Engelse plattelandsarts Edward Jenner de vaccinatie uit. Hij constateerde dat melkmeisjes die veelvuldig met koe-pokken in aanraking kwamen nooit de pokken kregen. Als test entte hij de zoon van de tuinman in met koepok. Het jongetje werd niet ziek en bleek immuun. De vaccinatie (vernoemd naar het Latijnse woord voor koe: *vacca*) was geboren.

Vanaf 1800 vond in Amsterdam de eerste inenting met koepok plaats: een veel veiligere variant dan variolatie, omdat het geen ziekte veroorzaakte. Zo bleven de ingeënte persoon en omstanders beschermd. Maar er was ook wantrouwen: spotprenten toonden gevaccineerde mensen die koeienoren en uiers kregen na de inenting.

In de grondwet van de Bataafse Republiek van 1798 trok de nationale overheid voor het eerst de taak van de publieke gezondheid naar zich toe: van een lokale kwestie werd het een nationale kwestie. De Bataafse hervormers gebruikten voorlichting en stimulerende maatregelen om vaccinaties toegankelijk te maken voor alle burgers. Armen kregen gratis inentin-

gen, dokters die een jaarlijks quotum van inenting behaalden kregen een gouden medaille, en overal werden de faciliteiten voor doorlopende inentingcampagnes verbeterd. In de Franse tijd kwamen er ook restrictieve maatregelen: zo kregen niet ingeënte armen geen openbare bedeling.

Dwang heeft de Nederlandse overheid nooit toegepast, hooguit restricties of beloning. Het blijft een lastige kwestie: de publieke gezondheid is immers afhankelijk van individuele gezondheid. Als de vaccinatiegraad daalt, keren niet uit te roeien ziektes terug. De 18^e-eeuwse Jan Bernd Bicker en zijn vrouw Catharina verloren sommige van hun ingeënte kinderen niet aan de pokken, maar wel aan de roodvonk. En in lokale gemeenschappen zijn uitbraken van de mazelen nog steeds mogelijk.

De pokkenbestrijding had uiteindelijk een uniek resultaat: het is de eerste en tot nog toe enige ziekte ooit die is verslagen door de mens. In 1977 concludeerde de Wereldgezondheidsraad dat na een *wereldwijde* vaccinatiecampagne de pokken officieel was uitgeroeid.

De keus is aan u, maar ik kijk uit naar mijn vaccinatie. Al zeg ik uiteraard ook geen nee tegen dat miljoen. ■

INZICHTEN IN DE ONDERBELICHTE WORSTELING MET IDENTITEIT VAN DE EERSTE EN TWEEDE GENERATIE INDO IN DE TOLK VAN JAVA

In dit artikel zal ik laten zien hoe Alfred Birney's roman, *De tolk van Java*, een belangrijke bijdrage levert aan een veelzijdiger en vollediger begrip van de geschiedenis van het Nederlandse koloniale geweld in Nederlands-Indië en de gevolgen daarvan voor de eerste en tweede generatie Indo.

Afra van Ooijen

Net als veel Europese landen met een koloniaal verleden, zijn Nederlanders vaak bekritiseerd om zowel hun onwetendheid als het niet-willen-weten van hun verleden van koloniaal geweld.¹ Mijn Molukse grootvader kwam in de jaren vijftig per boot naar Nederland, omdat hij Indonesië moest verlaten vanwege zijn keuze om aan de Nederlandse kant te vechten tijdens de koloniale oorlog. Wanneer er vandaag de dag over dit onderwerp wordt gesproken, wordt mij vaak gevraagd of mijn opa geen spijt had 'voor de verkeerde kant te hebben gevochten', of waarom hij niet gewoon voor de Indonesische onafhankelijkheid heeft gevochten. Uit deze gesprekken blijkt dat alhoewel mensen veelal oprecht geïnteresseerd zijn in dit verleden, er toch nog een gebrek aan kennis is. Waarom er zoveel Indo's en Molukkers voor het koloniale regime vochten, en vervolgens na de Indonesische onafhankelijkheid hun vaderland moesten verlaten, leek voor mij vanzelfsprekend omdat ik de

familie- en gemeenschapsverhalen al een miljoen keer had gehoord: maar zo vanzelfsprekend was dat kennelijk niet voor iedereen.² Tegelijkertijd gaven de vragen die zij stelden weer hoe wij verhalen versimpelen in duidelijke dichotomieën tussen 'goed' en 'kwaad', en hoe wij mensen verdelen in ofwel 'slachtoffers' ofwel 'onderdrukkers'. Dit sluit aan op Bhabha's kritiek op Saïd's theorie die binnen deze dichotomie de 'Oriënt' als een passief slachtoffer fixeert. In plaats daarvan benadrukt Bhabha de complexe psycho-politieke dynamieken die spelen tussen kolonisator en gekoloniseerde, wat ruimte biedt voor het erkennen van de *agency* van het gekoloniseerde subject.³

Net als mijn opa en vele andere Molukse en Indo-mannen, vocht de vader van schrijver Alfred Birney voor het Nederlandse koloniale regime. In 2016 publiceerde Birney, die Indo is, de autobiografische roman *De tolk van Java*, die de prestigieuze Libris Literatuur Prijs won. In dit artikel wil ik beargumenteren dat het

Figuur 1. 'Het passagiersschip ms Oranje van de Stoomvaartmaatschappij 'Nederland' bij de aankomst in Amsterdam.' Amsterdam, 1946. Door: Willem Job. Bron: Scheepvaartsmuseum

belangrijk is dat verhalen als *'De Tolk van Java'* worden vertegenwoordigd in het hegemone discours. Ook wil ik onderzoeken hoe het koloniale verleden en identiteitsformaties de gevoelens en ideeën over zelfbeeld van de eerste en tweede generatie Indo's hebben gevormd.⁴ Birney werd geprezen voor het belichten van de ondervertegenwoordigde zwarte bladzijden uit de Nederlandse geschiedenis.⁵ *De tolk van Java* heeft twee met elkaar verweven verhaallijnen. De ene gaat over een gekwelde zoon 'Alan' die terugkijkt op de mishandelingen tijdens zijn jeugd in Den Haag, en vervolgens levenslang verscheurd werd tussen de cultuur van zijn Nederlandse moeder en zijn Indo-vader. De andere gaat over Alan die zijn gewelddadige vader 'Arto' probeert te begrijpen door het lezen van Arto's memoires over zijn jeugd in Nederlands-Indië tijdens de gruwelen van de Japanse bezetting en Arto's aansluiting bij de Nederlandse mariniers om te vechten tegen Indonesische nationalisten.

Door de verhaallijnen van Alan

en zijn vader te analyseren zal ik inzicht bieden in de manieren waarop het koloniale verleden de gevoelens en ideeën over het zelfbeeld van de eerste en tweede generatie Indo's hebben gevormd. Alans vader, Arto, is de onwettige zoon van een Indo-vader en een Chinese moeder. In de memoires wordt duidelijk dat Arto vaak nadenkt over zijn identiteit en niet altijd zeker weet waar zijn loyaliteit ligt. In het eerste deel zal ik aandacht besteden aan Alans hybride positie als zoon van een in Indonesië geboren vader en een in Nederland geboren witte moeder en daarna zal ik ingaan op de memoires van Arto en zijn worsteling met identiteit in zowel zijn 'thuisland', Nederlands-Indië, als in zijn 'gastland', Nederland.

GESPLETEN NEDERLANDSE HISTORIOGRAFIE EN DE INNERLIJKE VERDEELDHEID VAN DE INDO

In zijn artikel over de herinneringen aan koloniaal geweld in Nederland heeft Paul Bijl betoogd dat het gebrek aan kennis

"NEDERLANDERS ZIJN ZICH BEWUST DAT NA DE INDONESISCHE ONAFHANKELIJKHEID GROEPEN INDO'S EN MOLUKKERS NAAR NEDERLAND KWAMEN, MAAR ZIJN VEELAL ONWETEND OVER WAAROM ZIJ HUN THUISLAND MOESTEN VERLATEN."

over koloniaal geweld niet het gevolg is van een afwezigheid van sporen en bronnen over koloniaal geweld. In plaats daarvan stelt hij dat er geen taal of nationaal kader is dat de koloniale geschiedenis in de nationale geschiedenis integreert.⁶ Dit wordt bevestigd door Gert Oostindie, die aanvoert dat enerzijds Nederlandse onderzoekers vanaf de negentiende eeuw wetenschappelijke carrières hebben gebouwd op het bestuderen van de natuur en cultuur van Oost-Indië, terwijl anderzijds de Euraziatische minderheid zelden het onderwerp van hun politieke discussies of academische belangstelling was. Dit heeft uiteindelijk bijgedragen aan een gebrek aan begrip voor hun ervaringen bij aankomst in Nederland.⁷ Nederlanders zijn zich bewust dat na de Indonesische onafhankelijkheid groepen Indo's en Molukkers naar Nederland kwamen, maar weten veelal niet waarom zij hun thuisland moesten verlaten. Dit lijkt voort te komen uit een algemene onverschilligheid voor de ervaringen van de Indische en Molukse gemeenschap in Nederland. Lange tijd was er alleen ruimte voor verhalen over de Duitse bezetting, terwijl het lijden van de mensen in Nederlands-Indië tijdens de Tweede Wereldoorlog buiten beschouwing werd gelaten.⁸ Bovendien is nooit erkend dat er na de Japanse bezetting een 'dekolonisatieoorlog' heeft plaatsgevonden. Pas vorig jaar is een formeel onderzoek gestart naar het 'gebruik van geweld' tijdens het dekolonisatieproces.⁹ In plaats daarvan hebben de Nederlanders altijd naar deze tijd verwezen met de verhullende terminologie 'politie acties'¹⁰ en naar de gepleegde oorlogsmisdaden als 'excessen'.¹¹ De kracht van een roman als *De tolk van Java* is dat het na het lezen van de bele-

venissen van Arto, het moeilijk wordt om de 'bersiap' en 'politie acties' anders te zien dan wat wat ze waren: onderdelen van een koloniale oorlog.

Het gebrek aan belangstelling en erkenning voor de ervaringen van Arto en zijn lotgenoten is in de hele roman een terugkerend spanningspunt in de relatie tussen de moeder van Alan en haar ex-man en kinderen. Tijdens een gesprek met zijn moeder wijst Alan er misprijzend op dat Nederlanders in het algemeen geen belangstelling hebben voor de Japanse bezetting in Nederlands-Indië of voor 'wat er daarna is gebeurd'. Tijdens dit gesprek probeert Alan erachter te komen waarom zijn moeder nooit de memoires van zijn vader heeft gelezen en vraagt haar:

*'Nog steeds niet? Pa had net als jij een oorlog tijdens zijn jeugd. Jij had de Duitse, hij had de Japanse bezetting. Ik heb het maar even niet over wat daarna kwam, want dat willen jullie toch niet weten.' 'Wie jullie?' 'Jullie Belanda's.' 'Noem jij je moeder een Belanda?' 'Jij gedraagt je zo. Jij toont geen interesse voor de geschiedenis van je ex-tropenjongen net als het gros van de Nederlanders die denkt dat de oorlog alleen in Nederland plaatsvond onder de Duitse bezetter.'*¹²

Alan distantieert zich van zijn moeder door haar en andere Nederlanders aan te duiden als 'jullie belanda's'. Dit laat zien dat hij zich niet verbonden voelt met zijn moeder en dat hij zichzelf anders ziet dan de groep waartoe zij behoort, wat nog wordt versterkt door het gebruik van de Indonesische term voor Nederlander. Evenals het woord 'tata' tegenwoordig in straattaal wordt gebruikt om de spot te drijven met

typisch Nederlandse karaktereigenschappen, heeft het gebruik van het woord 'belanda' hier een vergelijkbare functie.¹⁴ Dat Alan tijdens zijn jeugd het gevoel had er niet bij te horen, blijkt ook uit de denkbeeldige dialoog met zijn overleden vader:

‘Toch wel wat anders dan hier, waar wij ons maar moesten zien te redden tussen al die grote Hollandse jongens. Ma schop-te ons altijd maar de straat op, ze hield niet van kinderen ... Hield haar vader eigenlijk wel van kinderen? Vreemd, hoe die man in Brabant verder weg kon zijn dan die dode grootvader van jouw kant in zijn graf op Java.’¹⁵

Alan zegt dat hij en zijn broers en zussen zich ‘maar moesten zien te redden tussen al die grote Hollandse jongens’ en hoewel dit deels ironisch bedoeld is, laat het wel zien dat hij zich ongemakkelijk voelt omdat hij anders is. Tegelijkertijd geeft dit citaat ook de kloof met zijn moeder weer. Hij zegt dat zij niet van kinderen hield en vraagt zich af of haar vader wel van kinderen hield, omdat Alan zich niet verbonden voelt met haar kant van de familie. Deze disconnectie wordt ook gevoeld door zijn moeder die herhaaldelijk verwijst naar Alan en zijn tweelingbroer Phil als zijnde van ‘een andere planeet’.¹⁶ Met het oog op zijn afkomst zegt hij vervolgens hoe vreemd het is dat hij zich meer verbonden voelt met zijn grootvader die op Java begraven ligt dan met zijn grootvader in Brabant. Dit sluit aan bij hoe mensen in diasporagemeenschappen die nooit in hun ‘thuisland’ zijn geweest, toch sterke culturele, emotionele en fantasierijke verbindingen kunnen voelen met deze plek en hun voorouders.¹⁷ Zoals duidelijk wordt in Alans ontwikkeling, en zoals bij veel afstammelingen van migranten, voelt hij zich permanent ontheemd omdat hij zich in een ‘tussenpositie’ bevindt.¹⁸ Uiteindelijk denkt Alan na over zijn gevoelens om erbij te horen:

‘Het zal geen troost voor hem zijn als ik hem zou zeggen dat ook ik in dit Holland mijn draai nooit heb kunnen vinden. Want dan gaat-ie weer lullen met dat jij-bent-hier-geboren-zinnetje. Hij en die hele Indische scheepscolonne van het eerste uur hebben mij en mijn generatiegenoten ingepeperd dat wij niet bij hen horen omdat wij niet dáár geboren zijn.’¹⁹

Alan erkent dus dat hij zich nooit thuis heeft gevoeld in Nederland, maar tegelijkertijd worstelt hij ook met de afwijzing van zijn ‘Indisch zijn’ door zijn vader en diens generatie, waardoor hij tenslotte het gevoel heeft bij geen van beide te horen.

GEEN ZWIJGENDE INDO EN GEEN TEMPO DOELOE-SENTIMENT

Naast het feit dat de Nederlanders geen kader hebben om zich het verleden van koloniaal geweld te herinneren, wordt het cliché van ‘de zwijgende Indo’ vaak aangewezen als de belangrijkste reden voor het gebrek aan begrip voor hun ervaring. Arto breekt hier duidelijk mee aangezien hij voortdurend over de oorlog spreekt.²⁰ Een andere factor die heeft bijgedragen aan het gebrek aan kennis is de verzuiling binnen de Indo-gemeenschap op grond van huidskleur en sociaaleconomische klasse, wat het creëren van een samenhangend en gemakkelijk overdraagbaar kader voor hun ervaring heeft bemoeilijkt.²¹ Dit is iets dat duidelijk blijkt uit zowel Arto’s als Alans belevenis. Alan beschrijft de Indo-gemeenschap in Nederland als:

‘Indo’s vormen geen front. Rivaliserende splintergroeperinkjes zijn het en ze nemen niets maar dan ook niets van elkaar aan’²²

In een ander gesprek met zijn moeder verwijst Alan naar Tjalie Robinson, een belangrijke Indo-woordvoerder die verschillende platforms creëerde om een gedeelde Indo-identiteit te versterken, als:

‘Tjalie Robinson ... met zijn wanhopige droom om van dat stelletje Indo’s zoiets als een volk te maken.’²³

Na zijn aankomst in Nederland deelt Arto deze minachting:

‘Er is veel geschreven over de gegoede samenleving in het voormalige Nederlands-Indië ... het zogenaamde tempo doeloe. Maar die goede oude tijd heb ik nauwelijks gekend ... Ook later heb ik mij in Holland altijd afzijdig van Indische verenigingen gehouden, ik walgde van die tempo-doeloesfeer. Ik was een krijger, een vechtjas, geen vadsig verwend jochie dat met zijn ouders naar de schouwburg ging.’²⁴

Arto’s afwijzing van het ‘tempo-doeloe’-sentiment is hier van belang. Paul Bijl heeft betoogd dat de meest zichtbare representatie van Nederlands-Indië in het postkoloniale Nederland de tempo doeloe-cultuur is geweest, die een sterk gevoel van nostalgie naar de goede oude tijd van de Europese koloniale samenleving inhiel.²⁵ Door te stellen dat hij een ‘vechter’ was en geen ‘verwend dik jongetje dat met zijn ouders naar de schouwburg ging’, verwijst hij naar het feit dat hij, ook al is hij trots op zichzelf door zichzelf een vechter te noemen, uit een lagere klasse kwam. Voor hem was tempo doeloe-sentiment vooral van toepassing op Indo’s uit hogere klassen die konden genieten van de geneugten van de koloniale samenleving.

Arto’s frustratie over de sociale hiërarchie binnen de Indo-gemeenschap wordt ook al vroeg in zijn jeugd duidelijk. In de koloniale samenleving hing de sociale status van de Indo’s af van de vraag of zij formeel erkend werden door hun vader, en hun status hield ook sterk verband met ras en huidskleur.²⁶ Omdat Arto en zijn broers en zussen onwettig waren en dus niet formeel de Europese achternaam ‘Nolan’ mochten gebruiken, werden zij vaak behandeld als wat zijn broer ‘paria’s

in de Indische samenleving’ noemde.²⁷ In een passage over zijn twaalfde verjaardag, schrijft Arto zowel over het feit dat hij zich een onwettige zoon voelt, als over zijn ontevredenheid over zijn eigen donkere huidskleur:

‘... op school bleven ze mij als bastaard zien ... Nou hadden Jacob, Karel, Ella en Ina nog het geluk met een blanke huid geschapen te zijn, maar ik was net zo donker als mijn overgrootmoeder.’²⁸

Arto’s achternaam speelt zijn hele leven een belangrijke rol in zijn verlangen erbij te horen. Terwijl de familie het testament van hun vader bespreekt, legt Arto’s oudste broer uit dat hij de achternaam ‘Nolans’ voor zichzelf heeft gekocht. Als gevolg daarvan besluit Arto dat hij ook een achternaam wil kopen:

‘...wil ik net als Jacob ook een eigen geslachtsnaam, zodat ik later een eigen stamboom begin ... Ik besef dat ik de naam “Nolan” nooit wettig mag dragen en daarom wil ik de naam “Noland”²⁹

Dat Arto erop wijst dat hij met het verwerven van de achternaam ‘Noland’ zijn eigen ‘stamboom’ wil creëren, belicht hoe mensen met hybride identiteiten zoals Arto vaak het verband benadrukken tussen hun identiteit en concepten als ‘geworteldheid’, ‘stamboom’, of ‘voorouderlijke grond’.³⁰

DE ORANJEZINDE INDO

De Indo-gemeenschap werd in het algemeen gezien als een minderheidsgroep die goed integreerde in de Nederlandse samenleving. Dit kwam voornamelijk vanwege hun bereidheid om zich te assimileren in de cultuur van de metropool, waardoor hun integratieproces minder zichtbaar was.³¹ Indo’s werden vaak opgevoed met een sterk gevoel van loyaliteit aan het Nederlandse koningshuis en werden soms beschouwd als mensen die de drang hadden meer Nederlands dan

Figuur 2: 'Nederlands-Indië. Politionele Acties. Truck met mariniers in laan met bevolking.' Nederlands-Indië, 1948. Door Marine Voorlichtingsdienst. Bron: Fotocollectie Anefo, Nationaal Archief.

Nederlanders te willen zijn.³² Arto betuigt zich vaak als door en door oranjegezind. Hij is dan ook opgegroeid met een portret van de Nederlandse koningin boven zijn bed,³³ en tijdens een juridische procedure om de Nederlandse nationaliteit te krijgen na de oorlog, verklaart hij: 'Ik heb gevochten voor de Vorstin en Vaderland en vertrek binnenkort naar mijn vaderland, en dat is Nederland.'³⁴ Zijn verhaal toont anderzijds aan dat het vooroordeel van de oranjegezinde Indo niet vanzelfsprekend is, en er binnen die groep ook tegengeluiden bestonden. Allereerst was Arto van de drie Indo-broers de enige die ervoor koos om voor het koloniale regime te vechten. Dit geldt ook voor het verhaal van mijn familie, aangezien de broers van mijn grootvader er allemaal voor kozen om te vechten voor de Indonesische onafhankelijkheid.

Bovendien twijfelt Arto in zijn memoires soms aan de juistheid van zijn loyaliteit. Dat gebeurt meestal in het gezelschap van zijn Javaanse schoolvrienden, met wie hij in opstand kwam tegen de Japanners en met wie hij vaak discussieert over zijn positie. Tijdens een discussie proberen zijn vrienden hem over te halen om aan hun kant te strijden voor een onafhankelijk Indonesië, omdat zij het gevoel hebben dat Arto bij hen hoort. Arto twijfelt en denkt:

*'Soetjipto bracht mij in een lastig parket. Ik bedacht hoe ik met de nek was aangekeken door vele Indische mensen omdat ik een onwettig kind was en hoe ik hier in deze inheemse kringen zonder meer als gelijke geaccepteerd werd. Ik kreeg het moeilijk met mijzelf en raakte in een gewetensconflict.'*³⁵

"DIT LAAT ZIEN HOE CHAOTISCH EN COMPLEX DE VERHOUDINGEN IN OORLOGEN KUNNEN ZIJN EN HOE VEREENVOUDIGDE VERTELLINGEN VAN 'WIJ' VERSUS 'ZIJ' NIET ALTIJD NODIG ZIJN."

Tijdens de bersiap hebben Arto en zijn Javaanse schoolvrienden een ontroerend gesprek waarin ze proberen te begrijpen waarom hij zich loyaal voelt aan het koloniale regime, ook al wordt er op hem neergekeken door die gemeenschap.³⁶ Uiteindelijk stellen ze hem gerust, dat het niet uitmaakt welke kant hij uiteindelijk kiest in de Indonesische revolutie, omdat ze altijd broeders zullen blijven. Dit geldt ook voor mijn eigen grootvader en zijn broers, die ondanks dat ze in de oorlog in tegen-gestelde kampen vochten, contact hielden en elkaar respecteerden. Dit laat zien hoe chaotisch en complex de verhoudingen in oorlogen kunnen zijn en hoe vereenvoudigde vertellingen van 'wij' versus 'zij' niet altijd nodig zijn. Na deze gesprekken denkt Arto:

*'Radèn Soemarno raakte mij diep in mijn ziel. Ik moest hem gelijk geven. Het dilemma deed mij wankelen. Hij doorzag mij, en zo ook zijn wapenbroeders ... toch ergens heel diep in mijn ziel voelde ik mij niet thuis in hun wereld.'*³⁷

Beide citaten laten zien hoe Arto's identiteit niet vastligt, hoe hij actief omgaat met zijn positie, wat aansluit bij Bhaba's kritiek op Said dat het koloniale subject geen passief slachtoffer is, maar *agency* heeft waardoor hij zich binnen het koloniale discours kan bewegen.³⁸ Hoewel de Indo-repatrianten bij hun aankomst in Nederland overwegend in de rol van slachtoffer werden geplaatst,³⁹ laat Arto's verhaal zien dat hij weliswaar gevormd is door het koloniale discours, maar dat hij nog steeds een actieve 'agent' is die ervoor kiest om aan de Nederlandse kant van de oorlog te participeren.

Ondanks alle verschrikkingen die Arto meemaakt, put hij hoop uit de gedachte aan een verhuizing naar Nederland, waar hij gelooft: 'Daar wordt niet getrapt op mensen met een bruine huid en op mensen die niet erkend zijn.'⁴⁰ De manier waarop Arto Nederland idealiseert, haakt in op de manier waarop het migratieproces vaak de projectie van thuis- en gastland verandert.⁴¹ Deze droom komt echter vaak niet overeen met de werkelijkheid en verandert vervolgens in een teleurstelling.⁴² In het geval van veel Indo's was dit te wijten aan de pijnlijke combinatie van een aankomst in een Nederland wat zij altijd hadden geïdentificeerd als het 'moederland', om vervolgens te worden geconfronteerd met weinig tot geen belangstelling of begrip voor hun verhaal.⁴³ Voor Arto is deze teleurstelling uiteindelijk de reden om te ontsnappen aan 'het beroerde land vol rassenhaat' en naar Spanje te emigreren.⁴⁴

CONCLUSIE

In dit artikel heb ik laten zien hoe *De tolk van Java* een belangrijke bijdrage levert aan een veelzijdiger en vollediger begrip van de geschiedenis van het Nederlandse koloniale geweld en de gevolgen daarvan voor de eerste en tweede generatie Indo's. Het verhaal van Alan laat een alternatieve vertelling zien vanuit het perspectief van een tweede generatie Indo, dat anders is dan de dominante tempo-doeloe verhalen in de Nederlandse cultuur. In plaats daarvan toont *De tolk van Java* de moeilijkheden aan van het opgroeien tussen twee culturen en het gevoel permanent ontheemd te zijn. Arto's verhaal geeft de complexiteit weer van het opgroeien met een 'tussen'-identiteit in een koloniale samen-

leving, evenals de chaos van de oorlogstijd in Nederlands-Indië, en de dromen en teleurstellingen van migratie. Bovendien doorbreekt het verhaal het cliché van 'de zwijgende Indo' en laat het zien hoe een 'koloniaal subject' niet slechts een passief slachtoffer is, maar juist een actieve 'agent' die zowel slachtoffer als onderdrukker kan zijn. Na het lezen van een roman als *De tolk van Java* is het bovendien moeilijk om de politionele acties als iets anders te zien dan een lelijke oorlog.

Zoals wetenschappers als Gloria Wekker, Ulbe Bosma, Gert Oostindie en Paul Bijl al hebben aangegeven, lijdt Nederland aan een gebrek aan contextualisering en historisering van zijn koloniale erfenis, wat leidt tot een onvermogen om de bestaande machtsverhoudingen die de interacties tussen blanke Nederlanders en zijn minderheidsgroepen vormgeven, te begrijpen of zelfs maar te erkennen. Als we een succesvolle multiculturele samenleving willen zijn, moeten we elkaars verhalen kennen en erkennen, en om dat te doen hebben we meer nodig dan reproducties van normatieve verhalen. Ja, we hebben meer verhalen nodig zoals *De tolk van Java*; veelzijdige verhalen vanuit verschillende perspectieven, die recht kunnen doen aan onze diverse samenleving en die zodoende het hegemoniale discours kunnen transformeren. ■

Afra van Ooijen is derdejaarsstudent van de bachelor Geschiedenis met een minor in postkoloniale theorie aan de Universiteit Utrecht.

Noten:

1. Gloria Wekker, *Witte Onschuld. Paradoxen van kolonialisme en ras* (Amsterdam, 2016) 7-9.
2. In dit artikel zal ik de term 'indo' gebruiken als synoniem van 'Indische Nederlander'. In de koloniale tijd had de term vaak een negatieve connotatie, omdat hij verwees naar mensen van gemengde Indo-Europese afkomst en werd geassocieerd met een lagere sociale status en een donkere huidskleur. De laatste decennia is de term echter weer in zwang geraakt bij de 'Indische Nederlanders', die zichzelf nu meestal 'indo' noemen. In: Marianne de Vries, 'Indisch is een gevoel': *De tweede en derde generatie Indische Nederlanders* (Amsterdam 2009) 17.
3. Sandra Ponzanesi, 'The arena of the colony: Phoolan Devi and postcolonial critique' in: Rosemarie Buikema en Iris van der Tuin (red.) *Doing gender in media, art and culture* (Abingdon 2009) 89.
4. De eerste generatie wordt gedefinieerd als indo's die in Nederlands-Indië zijn geboren en naar Nederland zijn gemigreerd. De tweede generatie wordt gedefinieerd als indo's met één of twee ouders die tot de eerste generatie behoorden. In: De Vries, 'Indisch is een gevoel', 367.
5. De Volkskrant, 'De tolk van Java is een meesterlijke roman'. 30 april 2016.
<https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/de-tolk-van-java-is-een-meesterlijke-roman~bd3177d0/> (27 oktober 2020).
6. Paul Bijl, 'Koloniale herinnering en vergetelheid in Nederland en Indonesië', *Journal of Genocide Research* Vol. 14 no. 3. (2012) 441.
7. Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland. Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verzwijgen* (Amsterdam 2011) 229.
8. Ibidem, 203.
9. NPO Focus, 'Waarom noemde Nederland de koloniale oorlog in Indonesië 'politionele acties'?' <https://npofocus.nl/artikel/7461/waarom-noemde-nederland-de-koloniale-oorlog-in-indonesie-politionele-acties> (28 oktober 2020).
10. Wekker, *Witte Onschuld*, 25.
11. Ulbe Bosma, 'Waarom er in Nederland geen postkoloniaal debat is' in: Ulbe Bosma (red.), *Postkoloniale immigranten en identiteitsformaties in Nederland* (Amsterdam, 2012) 208.
12. 'Belanda' betekent Nederlands in het Maleis. In <https://nl.wiktionary.org/wiki/Belanda> (5 november 2020).
13. Alfred Birney, *De tolk van Java* (Amsterdam 2016) 84.
14. 'Tata' is het Surinaamse woord dat wordt gebruikt voor een blanke Nederlander. In een artikel in *de Groene Amsterdammer* wordt het hedendaagse gebruik ervan omschreven als 'Tata is straattaal voor aardappelhoofd: de blanke Hollander of kaaskop dus.' in: *De Groene Amsterdammer*, 'Wij tegen de tata'. 8 juni 2016. <https://www.groene.nl/artikel/wij-tegen-de-tata> (3 november 2020).
15. Birney, *De tolk van Java*, 64.
16. Ibidem, 49, 69, 196.
17. John McLeod, *Beginning postcolonialism* (Manchester 2010) 237-238.
18. Ibidem, 245.
19. Birney, *De tolk van Java*, 481.
20. Lianne Snelders, 'Alfred Birney en de caleidoscopische herinnering aan Nederlands-Indië. Over De tolk van Java [Bespreking van: A. Birney (2016) De Tolk van Java]' *DW B Literair tijdschrift*. juni 2017. <https://www.dwbarchief.be/lisanne-snelders/alfred-birney-en-de-caleidoscopische-herinnering-aan-nederlands-indië-over-de-tolk-.html> (4 November 2020).
21. Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 217-218.
22. Birney, *De Tolk van Java*, 483.
23. Ibidem, 48.
24. Ibidem, 85-86.
25. Bijl, 'Koloniale herinnering en vergetelheid in Nederland en Indonesië', 445.
26. Ann Laura Stoler en Frederick Cooper (reds.), *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997) 8-9.
27. Birney, *De Tolk van Java*, 314.
28. Ibidem, 103.
29. Ibidem, 315.
30. Russell King en Anastasia Christou, 'Cultural geographies of counter-diasporic migration: the second generation returns 'home'', *Sussex Migration Working Paper No. 45* (2008) 10.
31. Bosma, 'Waarom er in Nederland geen postkoloniaal debat is', 200.
32. Wekker, *Witte Onschuld*, 131.
33. Birney, *De Tolk van Java*, 14.
34. Ibidem, 458.
35. Ibidem, 124-125.
36. 'Bersiap' is de naam die gebruikt wordt voor de tijd vlak na de Japanse capitulatie toen excessief geweld werd gebruikt tegen zowel Europeanen als indo's. In: Snelders, 'Alfred Birney en de caleidoscopische herinnering aan Nederlands-Indië (versie juni 2017) <https://www.dwbarchief.be/lisanne-snelders/alfred-birney-en-de-caleidoscopische-herinnering-aan-nederlands-indië-over-de-tolk-.html>.
37. Birney, *De tolk van Java*, 288.
38. John McLeod, *Beginning postcolonialism*, 66-67.
39. Bosma, 'Waarom er in Nederland geen postkoloniaal debat is', 198.
40. Birney, *De Tolk van Java*, 429-430.
41. McLeod, *Beginning Postcolonialism*, 240-241.
42. Ibidem, 241.
43. Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 217.
44. Birney, *De Tolk van Java*, 481.

Laura van Hasselt

INTERVIEW MET PROMOVENDUS LAURA VAN HASSELT

CHRISTIAAN PIETER VAN EEGHEN: ZAKELIJK IDEALIST IN HULPBEHOEVEND AMSTERDAM

Promovendus Laura van Hasselt houdt zich voor haar promotieonderzoek elke dag bezig met het lange, drukke leven van Christiaan Pieter van Eeghen (1816-1889). Hij was één van de mensen die het Amsterdam van nu vormgaf tijdens de negentiende eeuw. Maar Van Eeghen was een stille kracht, anders dan veel bekendere stadsvernieuwers als Samuel Sarphati en Abraham Wertheim. Met de allereerste grote studie naar Van Eeghen worden zijn leven en verdiensten voor de eerste keer goed in kaart gebracht.

U heeft voordat u aan uw promotie begon al een hele carrière gehad, onder meer als redacteur bij *Andere Tijden* en als conservator bij het Amsterdam Museum. Dat is bijna de omgekeerde volgorde. Waarom bent u toch gaan promoveren?

“Toen ik afstudeerde stond mijn hoofd daar helemaal niet naar. Ik wilde gewoon de wereld in, aan het werk. Bij *Andere Tijden* en bij het Amsterdam Museum dus, waar ik met veel plezier heb gewerkt. Ik deed daar altijd wel onderzoek, maar dat was vooral toegepast: er moest een uitzending of een tentoonstelling worden gemaakt. Gaandeweg kreeg ik toch behoefte om wat dieper te gaan en ook wat meer te schrijven. Toen ben ik, terwijl ik nog conservator was, parttime begonnen met mijn proefschrift over Van Eeghen. Dat paste mooi bij elkaar, omdat het onderwerp gerelateerd was aan het Amsterdam Museum. Van Eeghen is namelijk één van de grondleggers van het museum. Hij heeft dat zelf alleen nooit geweten omdat het pas formeel is opgericht na zijn overlijden.”

Wie was Christiaan Pieter van Eeghen precies?

“Ja, wie was hij? Hij was een negentiende-eeuwse Amsterdammer. Hij was een handelaar, een bankier, een filantroop, een kunstverzamelaar, een doopsgezinde. Je kunt heel veel etiketten op hem plakken, maar uiteindelijk vind ik hem zo interessant omdat hij heel veel heeft gedaan voor de stad in de vorm van de burgerinitiatieven waarin hij een leidende positie had. Dat waren gewoon clubjes van rijke mannen die na hun werk samenkwamen en onbetaald besloten een verbetering voor de stad tot stand te brengen. En dat deden ze héél ondemocratisch, maar soms

wel degelijk in het belang van een veel grotere groep dan henzelf en hun vriendjes. Van Eeghen vervulde echt een sleutelrol. Aangezien er nog geen boek over Van Eeghen bestond dacht ik: dat moet geschreven worden. Die man verdient een boek.”

Wat heeft Van Eeghen dan allemaal tot stand gebracht?

“Dat begint met zijn eerste maatschappelijke project, de Vereeniging voor Ziekenverpleging. Dat was aanvankelijk een opleidingsinstituut voor verpleegsters. Verpleegsters in de gasthuizen hadden een bijzonder slechte naam: ze werden erg slecht betaald, er was veel dronkenschap en veel corruptie. Van Eeghen heeft met anderen die vereniging opgezet zodat verpleegsters voor het eerst echt een opleiding konden krijgen. Het was een groot succes, zorg werd gratis geleverd. Verpleegsters moesten wel protestants zijn, dat was een voorwaarde, maar ze verzorgden ook joden en katholieken, en dat ontwikkelde zich uiteindelijk tot een ziekenhuis aan de Prinsengracht. Nog voordat dat ziekenhuis af was, was hij al bezig met de opvang van

“DIE MAN VERDIENT EEN BOEK.”

‘boetvaardige gevallen vrouwen’, ofwel prostituees die een ander leven wilden beginnen. Ze konden een opleiding krijgen, maar wel met de Bijbel in de hand. Omdat statistische gegevens ontbreken is het lastig om te bepalen of dat project echt geslaagd is, maar het wordt wel vaak gezien als het begin van maatschappelijk werk in Nederland. Er was een echte omslag in het denken: mensen met problemen of in de armoede moet je helpen, en het is niet perse hun eigen schuld dat ze arm zijn. Van Eeghen is exemplarisch voor die gedachtegang en was bovengemiddeld succesvol. Dat had veel te maken met zijn vrij prag-

"HIJ WAS RIJK, ZAKELIJK, IDEALISTISCH EN HEEL GELOVIG."

matische aanpak. Je hebt gewoon geld nodig om gebouwen neer te zetten en dingen tot stand brengen. Hij was rijk, zakelijk, idealistisch en heel gelovig. En in zijn geval was dat een hele productieve mix."

Tot het einde van zijn leven blijft Van Eeghen in al 'zijn' organisaties actief. In 1852 sticht hij met een groepje geestverwanten de allereerste woningbouwvereniging van Nederland, de Vereeniging ten Behoeve der Arbeidersklasse. Tijdens de negentiende eeuw woonden veel Amsterdammers in erbarmelijke omstandigheden, bijvoorbeeld in onhygiënische kelderwoningen. Van Eeghen was ervan overtuigd dat die ongunstige leefomstandigheden ook wat met je geest doen, met je innerlijke beschaving. Je hebt voor goede mensen goede woningen nodig. Dus die is hij gaan bouwen. De huur was voor een arbeider relatief hoog, maar het was op te brengen en dan had je een tweekamerwoning voor een arbeidersgezin met riolering, water en een goed toilet. Artsen die Van Eeghen weer via het ziekenhuis kende, stelden dat er een enorme sprong voorwaarts qua hygiëne nodig was, want pas dan konden grote epidemische ziekten worden uitgeroeid. Preventie stond centraal en goede woningen waren een deel van de ziekenzorg.

Na de woningbouw volgde het Vondelpark. Wat Van Eeghen graag wilde, was dat het park gratis toegankelijk zou zijn voor iedereen. Er wordt wel eens beweerd dat het Vondelpark was bedoeld voor de elite om met hun koetsen doorheen te rijden. Dat was deels wel zo, maar dat was echt niet het belangrijkste idee. Het Vondelpark is heel vaak in geldnood geweest, en er was dan wel eens iemand in het bestuur die voorstelde entreegeld te gaan heffen. En dan was de uitkomst altijd: Nee, dit is bedoeld voor alle Amsterdammers, en juist voor diegenen die geen mooi buitenhuis hebben.

Als laatste kwam er een museum voor wat toen moderne kunst was en wat we nu tot de Romantiek rekenen. Zo'n museum was er nog niet en hij heeft het initiatief genomen om een openbare verzameling aan te leggen. Uiteindelijk is voor een belangrijk deel uit zijn kunstverzameling en erfenis het Stedelijk Museum voortgekomen.

Dan een vraag over uw blogs. Daarin reflecteert u op uw onderzoek. De blogs zijn heel toegankelijk geschreven, vrij populairwetenschappelijk. Wat was uw reden om daarmee te beginnen?

"Vanuit het Amsterdam Museum kwam het idee op dat het wel leuk zou zijn om op de website over mijn onderzoek te schrijven. Toen ik daarmee eenmaal bezig was merkte ik dat ik het zelf ook heel fijn vond, omdat je horizon bij het schrijven van een proefschrift heel ver weg is. Je bent jarenlang bezig en dat is een lange spanningsboog. Het is soms echt ploeteren. Het fijne aan een blog is dat je af en toe een niet enorm doorwrochte tekst kunt schrijven. Het is wel gebaseerd op mijn meest recente vondsten of inzichten en het is snel af. Dus eens in de maand probeer ik dat te doen, en dan heb ik iets af én iets doorzocht. Ik schrijf zowel over Van Eeghen als over onderzoek doen in het algemeen. Hoe is dat nou, historisch onderzoek doen?"

Tot slot: Moeten we Van Eeghen in het rijtje van grote stadsvernieuwers als Sarphati en Wertheim zetten?

"Zeker, daar hoort hij helemaal thuis. Sarphati is denk ik van de drie het allerbekendst. Hij heeft heel veel geprobeerd. Niet alles wat hij heeft gedaan is gelukt, maar wat hem in ieder geval wél is gelukt is bekend blijven. Daar is Van Eeghen minder goed in geslaagd, maar dat wilde

hij misschien ook niet. Hij opereerde heel anders dan Sarphati en schreef bijna nooit onder eigen naam, geen brochures, geen ingezonden stukken. Wij historici doen natuurlijk vaak onderzoek naar mensen die op schrift sporen hebben nagelaten. Wat moet je anders? Net als de joodse Sarphati behoorde Van Eeghen ook tot een minderheidsgroep, de doopsgezinden, maar dat was wel een veel meer geaccepteerde minderheidsgroep. Wat ik verder zo fascinerend aan Van Eeghen vind is, dat hij op allerlei maatschappelijke terreinen van zich laat horen. En dat doet hij allemaal terwijl hij gewoon een familiebedrijf en een heel groot gezin draaiende moest houden, met twaalf kinderen in totaal. Ik begon ook met de intentie een biografie te schrijven, maar gaandeweg is het steeds meer een boek geworden over de maatschappelijke initiatieven van Van Eeghen in Amsterdam en de betekenis daarvan. Zijn bedrijf was internationaal, maar de wereld waarin hij zich concreet begaf was Amsterdam. En als er iets werd gedaan voor de verbetering van die stad en burgers betaalden daaraan mee, dan kun je er donder op zeggen dat Van Eeghen erbij was.” ■

**"JE HEBT VOOR GOEDE MENSEN
GOEDE WONINGEN NODIG."**

TEMPELS DER NATUUR

HET EDINBURGH MUSEUM OF SCIENCE AND ART EN HET NATURAL HISTORY MUSEUM VAN LONDEN IN DE NEGENTIENDE EEUW

De eerste musea openden hun deuren in de negentiende eeuw. Tijdens de oprichting bestonden er veel verschillende opvattingen over hoe deze nieuwe instituties eruit moesten gaan zien. De oprichters hadden met het tonen van hun collecties een duidelijk doel voor ogen. Daarnaast trokken zij vele bezoekers die een museumbezoek ervoeren als een groot spektakel. Hoe gingen deze vroege musea met de maatschappelijke ontwikkelingen van hun tijd om? Hoe probeerden zij hun publiek te boeien en in wat voor context moesten zij zichzelf op de kaart zetten? Een vergelijking tussen het Edinburgh Museum of Science and Art en het Natural History Museum te Londen zal deze vragen ophelderen.

Valéry Cliteur

In de 21ste eeuw komen musea voor vele nieuwe uitdagingen te staan. De hoeveelheid aan nieuwe technische mogelijkheden betekent dat zij aantrekkelijk moeten blijven in een tijd waarin een enorme verscheidenheid aan vermaak binnen handbereik ligt. Door beperkingen van subsidies moeten veel musea met een kleiner budget hun collectie toch op orde zien te houden. De dreiging van klimaatverandering zorgt ervoor dat natuurhistorische musea aan een grotere vraag naar informatie over de planeet moeten voldoen.¹ De beperkingen van de coronacrisis hebben nog een schepje bovenop deze al bestaande problemen voor musea en galleries gedaan. De culturele sector komt in deze tijd vaak in moeilijkheden door een gebrek aan financiële middelen en in sommige gevallen ook aan genoeg geïnteresseerde bezoekers. Ook de eerste musea van de negentiende eeuw waren niet vrijgesteld van problemen. Daarom is het

van belang om te kijken naar de manieren waarop deze musea omgingen met de uitdagingen van hun tijd. De manier waarop negentiende eeuwse musea met hun collecties omgingen en hier een duidelijk plan voor bedachten zou namelijk een oplossing kunnen bieden voor de crisis waar musea in onze huidige tijd in zitten.

De kijk op de natuur binnen de Britse en Schotse maatschappij veranderde in de negentiende eeuw voor goed. Om de opzet van musea context te bieden vertel ik in het begin van dit artikel over de ontwikkelingen die dit teweeg brachten.

NATUUR IN DE VICTORIAANSE TIJD

Het begrip natuurgeschiedenis omvat de wetenschappelijke studie van dieren of planten op een manier die vooral berust op observatie in plaats van experiment.² Voor Victorianen betekende dit dat de studie van de natuur dus ook door amateurs kon worden beoefend.³ Natuurgeschiedenis werd in het victoriaans tijdperk dan

Figuur 1: Victorianen op verzameltocht in de natuur. Bron: Wikimedia Commons.

ook ongekend populair. Rond 1800 onderging de discipline van de natuurhistorie een grote transformatie. Natuurgeschiedenis werd voor het eerst steeds meer gescheiden van religie. Ondanks dat er ook nog vele gelovigen waren die op zoek gingen naar een religieuze visie op de natuur waren er ook wetenschappers die begonnen met het kijken naar de natuurgeschiedenis als iets dat los moest komen van het zoeken naar een godsbewijs. Dit was een enorme doorbraak in een tijd waarin de natuur aanvankelijk werd gezien als een door God geleid project. Tegelijk met deze ontwikkeling begonnen overheden instituties op te richten voor de studie naar natuurgeschiedenis, waaronder ook het Natural History Department van het British Museum in Londen.⁴

Ook onder burgers ontstond er meer interesse in de natuur. Victorianen werden er gek op. Hun idee van 'natuur' kon echter verschillende vormen aannemen. Het kon het werk van God representeren, het Britse platteland, maar ook iets wat

men gewoon kon ontdekken in de achtertuin. Het kon ook worden verbeeld in Romantische poëzie of opnieuw uitgevonden worden door nieuw onderzoek naar de herkomst van het leven van organismen.⁵

Men ontdekte een grote hoeveelheid aan nieuwe natuurlijke objecten. Dit ging gepaard met een grote ambitie om encyclopedische kennis te verwerven en zorgde voor een ongekende liefde voor het verzamelen van allerhande natuurlijke objecten bij de Victorianen. Voor de opkomende bourgeoisie uitte deze nieuwe rage zich vooral in het willen bezitten van een eigen natuurhistorische collectie. Zo'n collectie werd in de negentiende eeuw dan ook een geliefd statussymbool. Er bestonden hiervoor zelfs handleidingen die mensen leerden hoe je het beste nieuwe diersoorten kon verzamelen en conserveren.⁶

De verzamelwoede van de Victorianen uitte zich ook in een andere belangrijke ontwikkeling. Er ontstond door al dat verzamelen een fascinatie voor wetenschappelijke musea en men begon met

"DE NATUUR WERD NA DE PUBLICATIE VAN DARWINS BOEK GEZIEN ALS IETS BETOVERENDS."

het ontwikkelen van een theorie over deze musea. Deze wetenschap hield zich bezig met het conserveren en classificeren van diersoorten maar ook met hoe geschikte architectuur voor een museum er uit zou moeten zien.⁷ Deze verschillende factoren zorgden ervoor dat natuurhistorische genootschappen en individuen hun eigen collecties opbouwden door onderzoek naar en het verzamelen van natuurlijke objecten. Deze collecties vormden de basis van wat later de eerste natuurhistorische musea zouden worden.

De transformatie binnen de natuurgeschiedenis zorgde ook voor een nieuw beoogd doel van musea. Het primaire doel van musea werd het onderwijzen van het grote publiek over een van de grootste stappen in de geschiedenis van de wetenschap die net in Engeland was gemaakt: de evolutietheorie van Charles Darwin (1809-1882).⁸ De overdracht van deze kennis over natuurlijke objecten ging zo van verzamelaar naar conservator naar het grote publiek. Natuurhistorische musea kwamen halverwege de negentiende eeuw door deze ontwikkelingen bekend te staan als plekken voor de productie en reproductie van kennis over de natuur.⁹

De manier waarop deze musea zich verder ontwikkelden, krijgt een extra dimensie als er wordt gekeken naar het 'New Museum Idea'. Deze nieuwe theorie ging vooral over hoe een museum moest worden ingedeeld om op de beste manier mensen iets bij te brengen. Deze opstelling hield in dat in het eerste deel van het museum de meest interessante objecten werden tentoongesteld die representatief waren voor de hele natuurhistorische discipline. In het tweede deel werd een uitgebreide collectie tentoongesteld. Hier kregen wetenschappers de mogelijkheid om bij gelijksoortige diersoorten hun verschillen en overeenkomsten te bestuderen. Door

deze indeling werd het natuurhistorisch museum een plek voor zowel educatie van bezoekers én voor wetenschappelijk onderzoek.¹⁰

DE NATUUR EN DE BRITSE EN SCHOTSE GESCHIEDENIS

Het Victoriaans tijdperk kenmerkt zich naast een verhoogde interesse in de natuur ook door modernisering. De industrie groeide als nooit tevoren, er trokken meer mensen naar de steden en Europese landen kwamen in een wedloop om het verkrijgen van zo veel mogelijk koloniën. Daarnaast werd in een groot deel van Europa het gedachtegoed van de Romantiek populair en schokte Darwin heel het Verenigd Koninkrijk met zijn evolutietheorie.

Het is dan ook geen toeval dat de veranderende betekenis van de natuur voor de Victorianen haar hoogtepunt bereikte ten tijde van de publicatie van Darwins *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* in 1859. De natuur werd na de publicatie van Darwins boek gezien als iets betoverends. Deze nieuwe houding tegenover de natuur zorgde er ook voor dat mensen wilden proberen de natuur beter te begrijpen en het zich toe te eigenen. Darwins boek toonde ook aan dat de mens zelf een onderdeel was van de natuur. Victorianen begonnen daarom na te denken over hun plaats in het ecosysteem en de machtige positie die zij hierin konden hebben.¹¹ Op de publicatie van *On the Origin of Species* volgden ook veel populairwetenschappelijke boeken die probeerden de nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen te verenigen met het Christendom. Vanwege de heropleving van het geloof, die te maken had met de Evangelical Revival in het Victoriaans tijdperk, waren er ook gelovigen

die op zoek gingen naar een religieuze visie op de natuur.¹² Vooral tussen 1880 en 1890 groeide de invloed van het darwinisme en daarmee ook het idee dat de evolutietheorie verenigd moest worden met het Christelijke geloof.

De vele maatschappelijke veranderingen in de negentiende eeuw versterkten de nieuwe relatie van de mens tot de natuur. Door de industrialisatie ontstonden er nieuwe sociale verhoudingen binnen de Britse en Schotse klassenmaatschappij. Zo kwam er een nieuwe generatie consumenten die zich interesseerde in de wetenschap rondom de natuur en de nieuwe ontwikkelingen binnen deze discipline. De sociaalmaatschappelijke veranderingen zorgden er ook voor dat mensen meer geld over hadden voor vrijetijdsbesteding. Wetenschap werd een respectabele en modieuze bezigheid voor een brede laag binnen de samenleving. Binnen de wetenschap zelf werd er ook steeds meer mogelijk. Nieuwe wetenschappelijke instrumenten zorgden ervoor dat onontdekte delen van de natuur onderzocht konden worden.¹³

Groot-Brittannië ondervond in de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw een groei in welvaart, waardoor het land de grootste imperiale, commerciële en industriële macht van de wereld werd.¹⁴ Er kwamen nieuwe sociale en technologische innovaties zoals verbeterde wegen en een groeiend spoorwegnetwerk. Deze brachten de Britten ook sneller bij de zee en bij hun lokale natuurgebieden. Het hele land werd door deze nieuwe netwerken verbonden, waardoor het idee van een geïsoleerde en afgelegen natuur langzaam verdween.¹⁵

Zelfs het imperialisme stimuleerde een opbloei van de studie van planten en dieren. De interesse in wetenschappelijke musea in het Victoriaans tijdperk had namelijk ook te maken met de wereldwijde expansie van industriële naties en de grote welvaart die zij zich hiermee verwierven. Wetenschappelijke genootschap-

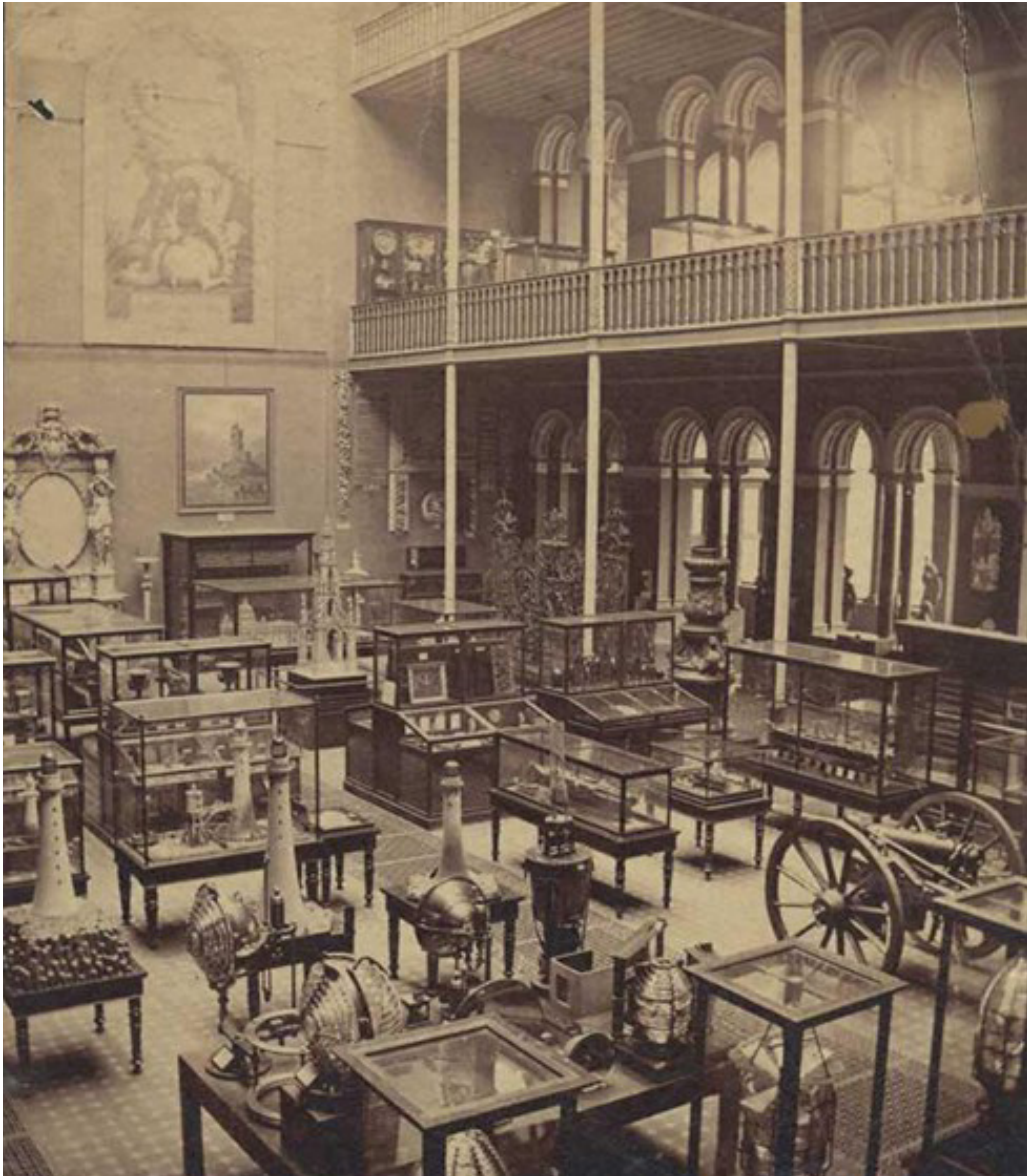
"'EEN 'SCHOTLAND WAARDIG' MUSEUM WAS VOLGENS VELEN ESSENTIEEL VOOR DE ONTWIKKELING VAN HET VOLK."

pen boden objecten aan die zij hadden verworven tijdens expedities of via koloniale correspondenten.¹⁶ Tentoonstellingen en collecties over de natuur in de koloniën waren bedoeld om de volkeren, plekken en landschappen te tonen die Britse reizigers, functionarissen en bestuurders waren tegengekomen op hun reizen.¹⁷ Het Britse Rijk verzamelde voor Britse musea met name materiaal voor de etnografische collecties. Het museum werd daarom geboren op het hoogtepunt van de uitbreiding van de Westerse wereld en speelde in op het verlangen naar zowel nostalgie als moderniteit.¹⁸

HET EDINBURGH MUSEUM OF SCIENCE AND ART

Halverwege de negentiende eeuw groeide in Schotland de wens om een nationale instelling in het leven te roepen die de sociale en economische vooruitgang van Schotland kon tonen. Een 'Schotland waardig' museum was volgens velen essentieel voor de ontwikkeling van het volk. Een wetenschappelijk museum zou kennis tastbaar maken voor alle klassen van de samenleving en alle collecties van Schotse wetenschappelijke genootschappen tonen op dezelfde plek.¹⁹ Een andere reden voor een eigen museum was dat het openbaar maken van collecties werd gezien als moreel verantwoord. Hierdoor zouden instituties namelijk niet alleen toegankelijk zijn voor mensen van hoge komaf, maar ook voor de lagere klassen van de samenleving.

In het jaar 1854 werd gehoor gegeven aan deze wensen en werd het Edinburgh Museum of Science and Art in leven geroepen. Het ontstaan van het museum

Figuur 2: *Machines in het Edinburgh Museum of Science and Art.* Bron: www.nms.ac.uk.

begon met de openstelling van het universiteitsmuseum van de University of Edinburgh voor publiek. Deze collectie breidde zich door de jaren heen nog verder uit doordat Schotse natuurhistorische genootschappen hun verzamelingen van stenen, mineralen en landbouwkundige modellen doneerden. Aan deze verzamelingen werden ook nog machines toegevoegd die de eerste directeur van het museum, George Wilson (1818-1859), had vergaard tijdens zijn studies technologie en scheikunde.²⁰ De samenvoeging van de industriële collectie van Wilson en de collectie van het natuurhistorische museum van de Universiteit van Edinburgh leidde uiteindelijk in 1861 tot het Edinburgh museum of Science and Art.²¹

Net als de meeste andere musea in de negentiende eeuw kenmerkte ook het Edinburgh Museum of Science and Art

ken. Naast het onderwijzen van de arbeidersklasse was het museum ook gericht op het beschikbaar maken van kennis voor een academisch publiek. Zo was het museum tot 1901 drie dagen in de week zelfs speciaal geopend voor studenten, waardoor het een soort verlengstuk aan de collegezaal werd. Op deze dagen hadden studenten de mogelijkheid om bijvoorbeeld schematische tekeningen te maken van de objecten of werden er speciale opstellingen gemaakt ter illustratie van de colleges die de studenten volgden.²³

Het doel om onderwijs te bieden aan de bezoekers kreeg vorm onder George Wilson. Door kennis over de natuur samen met industriële productie tentoon te stellen, wilde Wilson laten zien dat schoonheid en praktisch nut samen konden gaan. Zo toonde hij natuurlijke objecten naast bijvoorbeeld fabrieksobjecten

"DOOR KENNIS OVER DE NATUUR SAMEN MET INDUSTRIËLE PRODUCTIE TENTOON TE STELLEN, WILDE WILSON LATEN ZIEN DAT SCHOONHEID EN PRAKTISCH NUT SAMEN KONDEN GAAN."

zich door haar educatieve doelstelling. De wens om onderwijs aan te bieden was echter in dit geval niet zo filantropisch als op het eerste gezicht misschien lijkt. Het onderwijzen van de arbeidersklasse was vooral gericht op het verbeteren van de Schotse economie, waarvoor kennis over industrie onder het volk zeer belangrijk zou zijn. Een grotere kennis van geologie, Schotse flora en fauna en scheikunde zou volgens de oprichters van het museum helpen om niet alleen het Schotse volk, maar ook de Schotse economie en industrie slimmer te maken. Het museum zou informatie moeten overbrengen en tegelijkertijd het volk inspireren om meer te leren over de tentoongestelde objecten.²² De oprichters probeerden dit te bewerkstelligen door in het museum voorbeelden van 'industriële kunst en technologie' in dezelfde ruimten te laten zien in de hoop dat dit bezoekers zou inspireren en zou aanzetten tot naden-

ken. Of landbouwmachines. Op deze manier, zou het publiek deze onderwerpen moeten gaan zien als een verenigd duo.²⁴ Ook zou deze opstelling daarnaast duidelijk maken hoe technologie de landbouw kon bevorderen.²⁵

Het museumgebouw, ontworpen door Captain Francis Fowke, bestond uit een salon gewijd aan kunst, een oostelijke salon gewijd aan de natuurhistorische collectie en een westelijke salon gewijd aan industriële producten en processen. De natuurhistorische collectie van het museum bestond uit opgezette zoogdieren, reptielen, vissen en skeletten terwijl de industriële collectie bestond uit landbouwmachines. Deze werden getoond in de hoop dat dit de agrarische sector zou stimuleren doordat het de interesse van bezoekers zou aanwakkeren. Het deel van het museum waar industrie werd getoond werd de 'educational collection' genoemd.

Daarnaast bestond er ook een hal met Indiase, Chinese en Japanse kunst en een vleugel met een mineralogische collectie.²⁶

De achterliggende gedachte van de uitgebreide collectie van dieren in het Edinburgh Museum was dat het de zoöloog een onmisbare bron van kennis over bestaande en ausgestorven diersoorten verschaftte.²⁷ De natuurhistorische collectie die het museum kreeg van de universiteit sloot ook aan bij de brede interpretatie van natuurgeschiedenis die in Victoriaans Engeland erg populair was. Dit betekende dat naast zoölogische en geologische objecten, de collectie ook objecten bevatte die 'the state of the arts among rude and savage nations' toonden. Dit konden objecten zijn zoals kleding, wapens of kunst afkomstig van culturen in andere werelddelen.²⁸

Om het onderwijzen van zijn bezoekers te bevorderen gaf George Wilson lezingen in het museum die vrij toegankelijk waren. Deze lezingen waren aldus Wilson van groot belang voor zijn bezoekers, die hij beschouwde als: 'de betere klasse van ambachtslieden, die over het algemeen hoofd van een familie zijn en zo onderwijs krijgen dat zij kunnen overbrengen aan hun kinderen om zo de educatie van hun kinderen zelf te regelen'.²⁹ Daarnaast zag Wilson het museum als een manier om ook vrouwen uit de arbeidersklasse te onderwijzen en ze te behoeden voor verhogering, misdaad en andere ellende.³⁰ Met deze overtuiging probeerde Wilson in zijn lezingen aan zowel boeren, als farmaceuten, als handelaren het nut van mechanische en industriële hulpmiddelen te laten zien.³¹

HET NATURAL HISTORY MUSEUM IN LONDEN

In 1858 schreven meer dan honderd wetenschappers, waaronder bioloog Richard Owen (1804-1892), een brief aan de Britse premier Benjamin Disraeli. In deze brief klaagden zij over de ontoereikende ruimte voor de natuurhistorische collectie van het British Museum. Volgens de wetenschap-

pers lagen te veel objecten opgeslagen in vochtige opbergruimtes en waren de tentoongestelde collecties juist overvol. De wetenschappers meenden dat met name de nieuwe etnografische collectie wegens diens grote omvang ergens anders ondergebracht moest worden. In 1881 werd gehoor gegeven aan deze wens en werden de botanische, zoologische, mineralogische en geologische collecties uit het British Museum over geplaatst naar het nieuwe Natural History Museum in South Kensington. Op haar eerste dag trok het museum al 16.000 bezoekers.

Eén van de bekende Britten die hevig pleitte voor deze overplaatsing van de natuurhistorische collectie was Richard Owen, een zeer belangrijk figuur voor de Victoriaanse natuurgeschiedenis. Hij stond bekend als creationist, iemand die gelooft dat God het universum, de wereld, en de dieren heeft geschapen. Owen werd een van de bekende figuren in het debat over de Darwiniaanse evolutietheorie.³² In de tijd dat Owen hoofdconservator was van de natuurhistorische collectie van het British Museum werd er gehoor gegeven aan zijn wens voor een nieuw Natural History Museum in Londen. Hierdoor werd de beroemde paleontoloog de oprichter van dit museum en zou het zijn ideeën weerspiegelen over wat een museum zou moeten zijn. Vanwege de grote populariteit van de natuurhistorische collectie van het British Museum bedacht Owen een opstelling die de drie 'koninkrijken van de natuur' zou tonen: die van planten, die van dieren en die van mineralen.³³ Owen droomde van een encyclopedisch museum dat de volledige collectie van het Britse Rijk zou tentoonstellen.³⁴ Owens gewenste indeling van het museum werd werkelijkheid.

Een Victoriaans bezoeker van het Natural History Museum in Londen trad als eerste binnen in de Great Hall waar hij het 'index museum' van Owen te zien kreeg. In deze opstelling kon de bezoeker de ontwikkeling van de mensheid zien door middel van skeletten. Owen zag dit

Figuur 3: Een zaal van het Natural History Museum in Londen. Bron: C. Yanni, *Nature's museums* (New York 2005) 145.

Index Museum als een plek die zeer belangrijk zou zijn voor de educatie van het publiek dat het zou bezoeken.³⁵ Vervolgens bereikte men de Britse Natural History Collection. Deze collectie bestond uit een aantal onderdelen. De eerste afdeling ging over zoölogie, de tweede over geologie, de derde over plantkunde en de vierde over mineralogie. Aan de binnen- en buitenkant van de oostelijke vleugel van het museum stonden modellen van uitgestorven diersoorten opgesteld. Levende diersoorten werden gepresenteerd in de westelijke vleugel en het Index Museum. De bezoeker werd zo geacht eerst het Index Museum te betreden, om vervolgens Gods creaties te bekijken in de uitgebreide natuurhistorische collectie. In deze galeries wilde Owen een zo compleet mogelijk

ke tentoonstelling van diersoorten bieden, vooral om aan de behoefte te voldoen van wetenschappers.³⁶

Owen had dus nauwkeurig nagedacht over de indeling van het museum. Zo wilde hij ervoor zorgen dat de afdeling zoölogie grensde aan die over paleontologie, zodat er een duidelijke overgang werd gemaakt van bestaande naar uitgestorven dieren. Ook wilde hij de afdelingen over zoölogie, plantkunde en mineralogie in hetzelfde gebouw plaatsen zodat deze collecties elkaar aanvulden in hun objecten. Deze opstelling zou het ook makkelijker maken voor studenten om direct toegang te hebben tot alle verschillende disciplines.³⁷ Door deze opstelling kregen de bezoekers van het museum onder andere te zien hoe de natuur zich had aangepast aan

"VOLGENS OWEN ZOU DE OPSTELLING VAN DE COLLECTIE AAN DE BEZOEKERS DE EENHEID BINNEN GODS CREATIES LATEN ZIEN."

ecologische veranderingen. In de paleontologische en geologische galerijen van het museum kregen de bezoekers dan ook een catalogus waarin werd uitgelegd dat zij keken naar de altijd veranderende staat van de natuur.³⁸

Net als Wilson van het Edinburgh Museum of Science and Art zag ook Owen onderwijs als een zeer belangrijk onderdeel van zijn museum. Volgens Owen zouden in zijn museum wetenschappers een rijke variëteit aan diersoorten kunnen vinden en zou dit enorme aantal ook een openbaring betekenen voor het grote publiek. Hij pleitte er dan ook voor dat het museum niet alleen uit tentoonstellingen zou bestaan, maar ook uit plekken waar onderzoek naar deze vele diersoorten de ruimte zou krijgen. Owen ontwierp daarom een plan voor galerijen met een grote variëteit aan objecten voor zowel onderwijs als vermaak. Ook zorgde hij ervoor dat er voldoende ruimte voor onderzoek was in bibliotheken, kantoren, werkruimtes en laboratoria. Er waren zelfs speciale dagen in de week waarop het museum alleen toegankelijk was voor studenten, zodat de collectie ook gebruikt kon worden voor de wetenschap. Boven de galerijen van het museum bestonden daarom kamers voor studenten waar zij diersoorten onder de loep konden nemen zonder gestoord te worden.³⁹ Het museum probeerde de vitrines zodanig op te stellen dat de studenten hun wetenschappelijke onderzoek konden uitvoeren terwijl het publiek de galerijen bezocht.⁴⁰

Deze focus op onderwijs diende in het Natural History Museum van Londen echter een compleet ander doel dan in Edinburgh, namelijk een religieus doel. Owen was een zeer religieus man en wilde in zijn museum 'de waarheid vergaren zoals die bestaat in de natuur en zoals gemanifesteerd door de werken van God'.⁴¹

Volgens Owen zou de opstelling van de collectie aan de bezoekers de eenheid binnen Gods creaties laten zien. Het doel van een museum over natuurgeschiedenis was voor Owen dan ook vooral het tonen van de grootsheid van God door middel van de grote variëteit in de natuur.⁴² Ruimtes voor onderzoek, zoals bibliotheken en laboratoria, waren volgens hem onmisbaar voor het vergaren van deze kennis over Gods creaties.⁴³

De opstelling van Owen bracht echter ook heel wat kritiek teweeg. Zijn indeling in levende en uitgestorven dieren en zijn encyclopedische museum werden gezien als een verouderde vorm van wetenschap.⁴⁴ Zo gaf een verslaggever van de *Daily News* aan dat de verdeling van de tentoonstelling in uitgestorven en levende diersoorten moeilijk te verenigen was met de evolutietheorie.⁴⁵ Toen Owen op zijn 79e met pensioen ging werd, hij dan ook door de Londense *Times* beschreven als 'a naturalist of the pre-Darwinian epoch' en als 'somewhat behind the age'.⁴⁶

CONCLUSIE: HET EDINBURGH MUSEUM OF SCIENCE AND ART IN VERGELIJKING MET HET NATURAL HISTORY MUSEUM VAN LONDEN

Wat het meeste opvalt als er wordt gekeken naar het Natural History Museum in vergelijking met het Edinburgh Museum of Science and Art is dat beide musea het bieden van onderwijs aan alle klassen binnen de samenleving zagen als hun belangrijkste taak. Daarnaast wilden zowel het Edinburgh Museum als het Natural History Museum een plek zijn waar studenten de collectie nauwkeurig konden bestuderen en waar toegepast onderzoek naar aanleiding van deze collectie kon worden uitgevoerd door wetenschappers.

De musea hadden echter met het onderwijzen van hun publiek een verschil-

lend doel voor ogen. Het Natural History Museum bestond uit een uitgebreid encyclopedisch museum waarin zo veel mogelijk diersoorten werden uitgesteld en een Index Museum waarin de ontwikkeling van de mensheid werd getoond. In het encyclopedische museum wilde Richard Owen laten zien hoe de natuur zich had aangepast aan ecologische veranderingen. De enorme omvang van het aantal diersoorten dat in het museum te zien was moest dienen om de eenheid en kracht van Gods schepping te tonen en de eenheid binnen Gods creaties. De collectie van Owen bood door deze opstelling ook ruimte voor de discussie over de evolutietheorie die was aangewakkerd door de publicatie van Darwins *On the origin of species*. Deze grote hoeveelheid aan diersoorten en objecten maakten het Natural History Museum ook meteen ongekend populair.

Ook de directeur van het Edinburgh Museum, George Wilson, wilde in zijn museum aantonen dat wetenschap zowel iets goddelijks als iets menselijks was. De voornaamste reden voor het ontstaan van het Edinburgh Museum was het tonen van het belang van de wetenschap voor de Schotse natie. Het Edinburgh Museum kwam op deze manier voort uit de sociale en economische vooruitgang die Schotland in de negentiende eeuw doormaakte en bood ruimte om deze vooruitgang te kunnen tonen aan haar bezoekers. De opstelling van het Edinburgh Museum was daarom tweevoudig: het bestond uit een natuurhistorische maar ook industriële collectie, waarbij wetenschap en industrie gezamenlijk werden gepresenteerd. Dit zou volgens de directeur van het Edinburgh Museum leiden tot betere kennis over wetenschap en dus ook tot materiële vooruitgang en bevordering van bijvoorbeeld de Schotse landbouw. Onderwijs van het volk had hier dus, in tegenstelling tot het Natural History Museum, een duidelijk praktisch gericht en economisch doel, namelijk het bevorderen van de Schotse

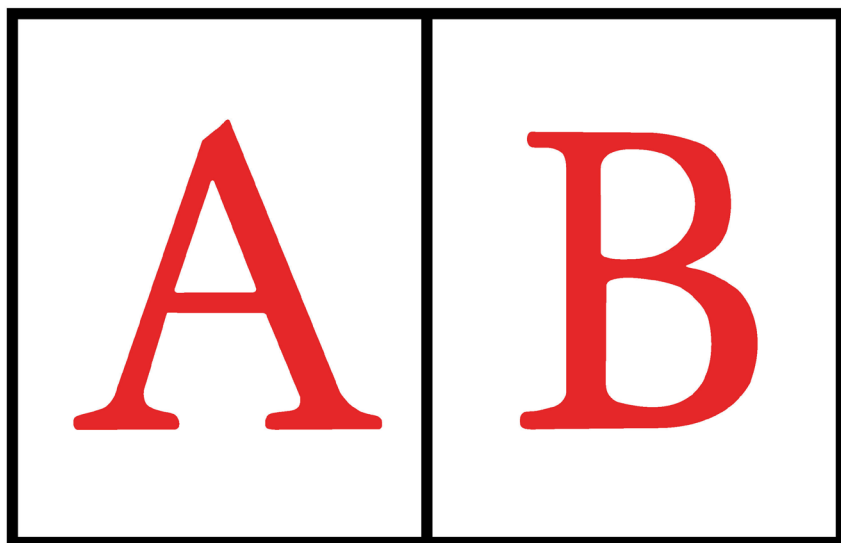
economie door het bieden van onderwijs over industrie. Van het Natural History Museum in Londen kan daarentegen gezegd worden dat het bij haar oprichting een religieus doel had: namelijk het onderwijzen over de scheppingskracht van God.

Uit deze verschillen tussen het Edinburgh Museum en het Natural History Museum blijkt dat beide musea ontstaan zijn vanuit de maatschappelijke context van hun tijd en hier ook naadloos bij aansloten. Zij wisten hun publiek te boeien door de in deze tijd zeer belangrijke disciplines van natuur en industrie te tonen en hen hierover te onderwijzen. Dit maakt deze musea kinderen van hun tijd en maakt ze van groot belang voor de maatschappij waarin zij tot stand kwamen. Hedendaagse musea doen er goed aan weg hier een voorbeeld aan te nemen door zich te blijven aanpassen aan onze altijd veranderende maatschappij. ■

Valéry Cliteur (1998) studeert Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en volgt nu een minor Kunstgeschiedenis aan dezelfde universiteit. Binnen haar opleiding houdt zij zich vooral bezig met moderne geschiedenis en dan met name de negentiende eeuw.

Noten

1. E. Dorfman, *The Future of Natural History Museums* (New York 2018) 25.
2. Oxford Languages.
3. Merriam Webster Dictionary.
4. N. Jardine, J. A. Secord, E.C. Spary, *Cultures of Natural History* (Cambridge 1996) 249.
5. L. Talairach- Vielmas, *Fairy Tales, Natural History and Victorian Culture* (New York 2014) 3.
6. K. Davidson, *Photography, Natural History and the Nineteenth-Century Museum* (New York 2017) 51.
7. Silvio Bedini, 'The Evolution of Science Museums', *Technology and Culture*, 6:1 (1965) 24.
8. S. T. Asma, *Stuffed Animals & Pickled Heads: the Culture and Evolution of Natural History Museums* (New York 2001) 154.
9. Ibidem, 155.
10. Jardine, *Cultures of Natural History*, 437.
11. Talairach- Vielmas, *Fairy Tales*, 12.
12. Ibidem, 8.
13. B. Lightman, *Victorian Popularizers of Science* (Chicago 2007) 2.
14. Ibidem, 2.
15. David Lowenthal, 'Nature and Nation: Britain and America in the 19th century' *History Today*, 53:12 (2003) 21.
16. Davidson, *Photography, Natural History*, 51.
17. S. Longair, J. McAleer, 'Introduction: Curating Empire: museums and the British Imperial Experience' in: Sarah Longair en John McAleer eds., *Curating Empire: Museums and the British Imperial Experience* (Manchester 2012) 2.
18. B. J. Black, *On Exhibit: Victorians and Their Museums* (Charlottesville 2000) 56.
19. A. Henare, *Museums, Anthropology and Imperial Exchange* (Cambridge 2005) 156.
20. C. Yanni, *Nature's Museums* (Princeton 2005) 56.
21. Windsor and Eton Express - zaterdag 26 mei 1866.
22. Linda Andersson Burnett, 'Unionist Nationalism' and the National Museum of Scotland c. 1847-1866', *Making National Museums Program*, 22:8 (2007) 89.
23. G. N. Swinney, *Towards an historical geography of a 'National' Museum: the Industrial Museum of Scotland, the Edinburgh Museum of Science and Art and the Royal Scottish Museum, 1854-1939* (Edinburgh 2013) 278.
24. Yanni, *Nature's Museums*, 61.
25. J. A. Wilson, *Memoir of George Wilson* (Edinburgh 1862) 424.
26. Windsor and Eton Express - Zaterdag 26 mei 1866.
27. F.R.S.S. Allman, 'Report of the Edinburgh Museum of Natural History, for the year 1865', in: Great Britain Department of Science and Art, *Report of the Department of Science and Art of the Committee of of the Committee of Council on Education* (Londen 1866) 264.
28. Swinney, *Towards an historical geography*, 163.
29. Wilson, *Memoir*, 424.
30. Ibidem.
31. Ibidem.
32. Een creationist gelooft dat het universum, de aarde, de mens en alle planten en dieren hun ontstaan te danken hebben aan een scheppingsdaad
33. Nicolaas Rupke, 'The Road to Albertopolis: Richard Owen (1804-92) and the Founding of the British Museum of Natural History', *Science, Politics, and the Public Good*, 63.
34. Yanni, *Nature's Museums*, 57.
35. Rupke, 'The Road to Albertopolis, 63 (-89).
36. Ibidem.
37. F.R.S Owen, *On the extent and aims of a National Museum of Natural History* (Londen 1862) 6.
38. R. J. Wilson, *Natural History: Heritage, Place and Politics* (Londen 2017) 38.
39. Yanni, *Nature's museums*, 64.
40. Owen, *On the extent and aims*, 6.
41. Yanni, *Nature's Museums*, 60.
42. Ibidem.
43. Owen, *On the extent and aims*, 6.
44. Yanni, *Nature's museums*, 64.
45. *Daily News* - 6 september 1879.
46. *The Times* - 11 december 1881.

Athenaeum Boekhandel

LAAT LEKKER STINKEN, DAT STINKDIER!

WAAROM DE DUITSE CHRISTENDEMOCRATEN DE RECHTSE STEMMER (TERECHT) IN DE KOU LATEN STAAN

Jacco Pekelder

Op zondag 26 september kiest Duitsland een nieuwe Bondsdag. Het grote thema is natuurlijk wie de opvolger wordt van Angela Merkel. Na zestien jaar neemt zij afscheid als bondskanselier. Haar partij, de Christlich-Demokratische Union (CDU), heeft zich met de Beierse zusterpartij, de Christlich-Soziale Union (CSU), achter Armin Laschet geschaard, de minister-president van Noordrijn-Westfalen. Zijn belangrijkste uitdager is Annalena Baerbock, de kanselierskandidaat van de Grünen.

Gaat Laschet of Baerbock het *Kanzleramt* betrekken? Dat is voor Nederlanders en Europeanen geen onbelangrijke kwestie. Toch ben ik meer op een ander thema gefixeerd: de nieuwe koers van de christendemocraten tegenover de kiezers van de rechts-populistische Alternative für Deutschland (AfD). Zullen zij met die koers straks in de verkiezingsstrijd succes boeken of niet?

De grootste schok van de vorige Bondsdagverkiezingen was wel de doorbraak van AfD. Nadat ze vier jaar ervoor nog op de kiesdrempel van 5 procent was gestuit, haalde de partij in september 2017 ineens 12,6 procent van de stemmen. De zogeheten vluchtelingencrisis van 2015 had veel kiezers in de armen van de AfD gedreven.

Hoewel niet alleen traditionele kiezers CDU/CSU-kiezers naar de AfD overliepen, was de nervositeit over het rechts-populistische succes onder de christendemocraten veruit het grootst. Terwijl de SPD al sinds de jaren tachtig in de Bondsdag linkse rivalen moest dulden, waren zij er tot 2017 altijd in geslaagd de entree van een concurrerende partij ter rechterzijde te voorkomen. Om dat doel te bereiken waren CDU en CSU vaak bereid geweest rechts-populistische standpunten over te nemen. Zo kwam de toenmalige Bondskanselier Helmut Kohl in de jaren negentig tijdens een eerdere vluch-

"HET PROBLEEM WAS DAT, ALDUS BLUME, WIE POPULISTEN RECHTS WIL INHALEN, VOORAL ZELF STEEDS VERDER NAAR RECHTS OPSCHUIFT."

telingencrisis met een harde asielwet op de proppen, vooral om extreemrechts de pas af te snijden.

De verpersoonlijking van dat beleid was de Beierse minister-president Franz Josef Strauß. Met zijn opportunistische openheid naar rechts wist hij voor de CSU keer op keer de absolute meerderheid in München te behouden. Voor de Beierse christensocialen werd die politiek daarom een onaanvechtbare partijtraditie.

Dat Merkel dat heilig huisje in 2015 omverblies en de polarisatie van rechts over immigratie, integratie en Islam straal negeerde, viel in München dan ook volkomen verkeerd. Vanuit München voerde CSU-leider Horst Seehofer luidkeels campagne tegen de openstelling van de grenzen. De boze burgers die vonden dat Merkel de nationale soevereiniteit op het spel zette, gaf hij gelijk.

Het zou de verhoudingen tussen CDU en CSU tot in 2018 flink verpesten. Uiteindelijk droop Seehofer af naar Berlijn, waar hij, in het vierde kabinet-Merkel minister werd van Binnenlandse Zaken, Bouw en, echt waar, *Heimat*. Met dat laatste, onvertaalbare woord doelen Duitsers op de liefde en zorg voor de geboortestreek. Dat Seehofer dat conservatief getinte beleidsterrein erbij kreeg, moest vooral zijn degradatie verbloemen. Als Beierse minister-president en als CSU-voorzitter werd hij opgevolgd door zijn jongere collega Markus Söder. Wat overigens niet betekende dat de relatie met de CDU meteen verbeterde.

Het is daarom des te opmerkelijker dat de CSU tegenwoordig een totaal andere boodschap uitzendt. Strauß' openheid tegenover rechts is voor de partij verleden tijd. Concessies doen aan rechts-populisten en hun potentiële kiezers, dat is uit. *'Klare Kante zeigen'* (een heldere grens tonen) jegens rechts, dat is in.

Die omslag, zo legde de secretaris-generaal van de CSU, Markus Blume, midden 2020 in *Die Zeit* duidelijk uit, was vooral het resultaat van een leerproces. In de afgelopen vijf jaar had de CSU door schade en schande geleerd dat het kopiëren van AfD-standpunten geen enkel positief effect had gehad, zeker niet bij de stembus.

Het probleem was, aldus Blume, dat wie populistisch rechts wil inhalen, vooral zelf steeds verder naar rechts opschuift. 'Aan het eind word je de donkere kant ingetrokken', rechts-radicalen ideeën worden mainstream, je eigen ideeën raken hun thuis kwijt. De les was kortom: *'Du kannst ein Stinkdier nicht überstinken.'* (Je kan nooit meer stinken dan een stinkdier.) Het is een uitspraak die geheel in lijn lijkt met de analyses die de interessante rechts-extremismeonderzoeker Matthias Quent uit Jena ten beste geeft, bijvoorbeeld in zijn recente boek *Deutschland rechts außen. Wie die Rechten nach der Macht greifen und wie wir sie stoppen können* (2019).

Een van de punten die Quent maakt, is dat een flink deel van de rechts-populistische kiezers uit overtuiging antidemocratisch stemt. Als je daarvoor zelf antidemocratisch moet worden, moet je dat soort kiezers dan terug willen winnen? Daarnaast benadrukt de socioloog dat de AfD vooral een minderheid aanspreekt: wrokkige witte reactionaire mannen die merken dat ze hun privileges aan het verliezen zijn. Zo lang de meerderheid maar vast durft te houden aan de moderne waarden en normen van de grondwet, voeren die boze, bange mannen (en vrouwen) van de AfD eigenlijk een kansloos achterhoedegevecht.

Ook in de CDU is het beleid om dit soort rechtse kiezers in de kou te laten staan inmiddels dominant. In de strijd

om het partijleiderschap flirtte de meest rechtse kandidaat Friedrich Merz weleens met het oude beleid, maar de uiteindelijke winnaar Laschet was op dit punt onvermurwbaar.

Bestuurders en politici van het brede midden zijn zich ook rot geschrokken van de rechtse geweldsdaden en -dreigingen van de laatste jaren: de straatrellen in Chemnitz in 2018, de verschillende terreuraanslagen nadien, de ondermijning van coronaprotesten door antidemocratische groepen en vooral ook de moord op een CDU-politicus in Hessen en de bestorming van de Rijksdag in 2019 en 2020.

Er is daardoor een consensus ontstaan dat Duitsland nu hard en duidelijk moet optreden tegen het gevaar van rechts. Vooral het besef dat geweldsdaden aangemoedigd kunnen worden door vage signalen van toestemming, vanuit de AfD of de samenleving als geheel, is sterk gegroeid.

Er zijn al aanwijzingen dat met de nieuwe koers ook electoraal te scoren valt. In de peilingen staat de AfD op een klein verlies en bij de deelstaatsverkiezingen onlangs in Sachsen-Anhalt maakte de CDU zelfs een flinke sprong. Dat ging vooral ten koste van de andere middenpartijen.

Kortom: Laat lekker stinken dat het stinkdier, de winst boeken wij in het midden – dat zou in september zomaar eens de terecht gekozen strategie van de christendemocraten kunnen blijken. ■

**"DE LES WAS KORTOM:
'DU KANNST EIN STINKDIER
NICHT ÜBERSTINKEN.'"**

Prof. dr. Jacco Pekelder (1967) is als historicus verbonden aan de universiteiten van Utrecht en Saarbrücken. Hij publiceert en doceert over de geschiedenis van Duitsland en Nederland en de onderlinge betrekkingen. Momenteel werkt hij voor Routledge aan een boek over Europese reacties op het lange proces van Duitse

EEN KAFKAVERHAAL: DE OOSTVAARDERSPLASSEN, 1980-2021

Waarom zijn de Oostvaardersplassen zo controversieel? De geschiedenis van dit debat laat zien hoe het initiële optimisme en enthousiasme over het natuurgebied veranderde in verwarring en versplintering. De radicalisering was haast onvermijdelijk, en de geschiedenis van het debat heeft daarom iets weg van een Kafkaverhaal.

Elke Tukker

De Oostvaardersplassen ontstonden toen rond 1968 de Flevo-polders werden drooggelegd. Oorspronkelijk was het plan het te ontwikkelen tot een industrie-terrein. Maar door de oliecrisis in de jaren zeventig was hier geen geld meer voor. In het braakliggende gebied vestigden zich talloze vogelsoorten, en vogelaars merkten al snel de ecologische waarde van dit gebied op.¹ Voornamelijk de aantallen grauwe ganzen waren opmerkelijk groot. Dankzij de inzet van ecologen en natuurliefhebbers kreeg het gebied medio jaren tachtig een beschermde status en werd het in 1989 internationaal erkend als een *wetland*.² In de opvolgende jaren werkten verschillende commissies, ministeries en werkgroepen aan het ontwikkelen van beheersplannen. In de jaren tachtig en negentig werden drie soorten herbivoren uitgezet in het gebied om de groei van de

vegetatie te reguleren: Heckrunderen, Konikpaarden en Edelherten. In totaal ongeveer 100 dieren. Dertig jaar later staan er meer dan 5000 dieren in het natuurgebied, en is de sociale onrust tot een uitbarsting gekomen. Wat ging er mis?

Voor mijn scriptie-onderzoek bekeek ik alle beleidsnota's die tussen 1980 en 2018 zijn geschreven over het natuurgebied. Door de geschiedenis op een rij te zetten lijkt de radicalisering van het Oostvaardersplassen-debat onvermijdelijk.³

OPTIMISME EN ENTHOUSIASME: 1980-1990

Tussen 1980 en 1990 hebben de beleidsnota's over de Oostvaardersplassen één ding gemeen: ze zijn zoekende. Zoekende naar een filosofie achter het beheer, naar de mogelijkheden, de structuur, naar het gebied zelf, en naar de struikelblokken. Het Rijk was eindverantwoordelijk voor het gebied in deze periode, en stelde ver-

Figuur 1: Een konikpaard in de Oostvaardersplassen.

schillende commissies en werkgroepen aan om dit gloednieuwe natuurgebied te beheren. In de nota's blijkt een sterk optimisme en enthousiasme, maar de Oostvaardersplassen waren nieuw terrein voor natuurbeheerders en wetenschappers, zowel letterlijk als figuurlijk.

'Ze waren in de aanbidding' liet Rijksdienst voor de IJsselmeer Polders (R.I.J.P) weten nadat ze zojuist twee Schotse Hooglander stieren hadden gekocht. R.I.J.P en het ministerie van Verkeer en Waterstaat hadden in de jaren tachtig zeggenschap over de Oostvaardersplassen. Als de stieren niet in de Oostvaardersplassen terecht konden, dan vast ergens anders, bedacht de optimistische R.I.J.P.⁴

Begin jaren tachtig werd duidelijk dat de Oostvaardersplassen, gekenmerkt door de rijke aanwezigheid van vogelsoorten, begon dicht te groeien en een homogeen gebied dreigde te worden. Om de diversiteit aan vogels te faciliteren, moest

er ook een diversiteit aan landschapstypen zijn. Vooral de grauwe gans was afhankelijk van grasweiden. Maar zonder ingrijpen van de mens was er weinig te doen aan de groei van de vegetatie, en zouden de grasweiden en grauwe gans mogelijk verdwijnen.⁵

Tussen 1980 en 1984 gingen verschillende commissies aan de slag met het bedenken van manieren om de vegetatiegroei te reguleren. Begrazing door herbivoren was een voor de hand liggende keuze, maar de daadwerkelijke implementatie daarvan bleek ingewikkeld. Onder de commissies en werkgroepen, die regelmatig vergaderden en adviezen schreven, bestond er onenigheid over de vorm van de begrazing. Waar sommigen pleitten voor begrazing van het gebied door huiskoeien, in samenwerking met lokale boeren, waren anderen bang dat ze hiermee de controle over het gebied zouden verliezen. Tevens was er een voorzichtig beginnend streven

onder enkele wetenschappers, waaronder ecooloog Frans Vera, voor een zelfregulerend natuurgebied. Zij prefereerden dan ook de inzet van primitieve herbivorenrassen zoals wisenten of herten, die door hun bestendigheid tegen streng weer het hele jaar buiten konden blijven staan – dacht men.⁶

Uit de vroege beleidsnota's wordt duidelijk dat het welzijn van de grote grazers altijd een punt van discussie is geweest, en dat er vooral onder de beheerders een angst was voor wintersterfte. In een nota uit 1982 wordt de vraag gesteld wie er verantwoordelijk zou zijn voor het welzijn van de dieren. Bij begrazing door huisvee bleef de boer altijd zelf verantwoordelijk voor zijn eigen koeien. Maar hoe zat dat met jaarronde begrazing door primitieve rassen? Konden de primitieve rassen daadwerkelijk de hele winter buiten blijven staan, zoals in eerste instantie werd gedacht? En, wat te doen als de dieren de winter niet doorkwamen?⁷

Over het algemeen leek begin jaren tachtig een relatief intensief beheer van de dieren de norm te zijn. In een advies van het Instituut Veeteeltkunding Onderzoek (IVO) uit 1982, aangevraagd door de R.I.J.P. om duidelijkheid te krijgen in het welzijnsvraagstuk, blijkt dat intensief beheer noodzakelijk werd geacht. Zo stelt het IVO dat de grote grazers permanent toegang moesten hebben tot beschutting en water, dat de dieren ingeënt moesten worden tegen ziekten, dat ze regelmatig gewogen moesten worden, en dat de populatie kon worden gereguleerd door stieren af te zonderen van koeien.⁸

In 1982 werd een beweidingsproef opgezet met huisvee van lokale boeren.⁹ Het moeten spannende tijden zijn geweest: het resultaat van deze proef zou de toekomst van het park bepalen. Na twee jaar monitoren werden in 1984 ongeveer 30 Heckrunderen uit Duitsland permanent uitgezet. Ook waren er ongeveer 20 Konikpaarden uit Polen aangeschaft, maar die moesten eerst 1,5 jaar in

quarantaine voordat ze in 1986 werden uitgezet. Tussen de 600 en 800 hectaren was vrijgemaakt voor de dieren, en het streefgetal voor de totale populatie grazers was 125 dieren¹⁰. Hoewel de seizoensbegrazing door huisvee werd voortgezet, en delen van het gebied handmatig werden gemaaid, was jaarrondbegrazing een feit.

In de eerste paar jaar na het uitzetten van de runderen en paarden werd het al snel duidelijk dat het natuurgebied te weinig voedsel bood in de winter. De dieren moesten in de herfst hun vetreserves al aanspreken, en zonder bijvoeren was het niet duidelijk of de dieren konden overleven.¹¹ Maar, de dieren werden wél bijgevoerd.

Bijvoeren werd medio en eind jaren tachtig als noodzakelijk geacht om twee redenen. Ten eerste zou wintersterfte de genetische diversiteit van de populaties verminderen, waar het wellicht niet van zou herstellen.¹² Ten tweede waren beheerders zich ervan bewust waren dat wintersterfte waarschijnlijk niet acceptabel zou zijn in Nederland. Zo stelde een lid van de beheerscommissie in een vergadering: "Door de kleine schaal [is] het welzijn hier belangrijker (...) dan in Amerika waar het normaal is dat er soms grote sterfte optreedt. In Nederland is dat onacceptabel."¹³

Het streefgetal van 125 dieren was in 1989 bereikt. Maar duidelijkheid over de beheersvorm miste. Delen van de Oostvaardersplassen werden handmatig gemaaid, andere delen werden in de zomer begraaasd door huisvee, en weer andere delen werden jaarrond begraaasd.¹⁴ Onder de commissies en werkgroepen ontstond er een tweedeling. Enerzijds waren er beheerders, wetenschappers en beleidsmakers die prefereerden de grazers en het park relatief intensief te beheren. Dit was het beleid dat tot dan toe werd ingevoerd in de Oostvaardersplassen. Anderzijds waren er voorstanders van een passief beheer, waarin het natuurgebied zoveel mogelijk met rust werd gelaten, met even-

tuele wintersterfte onder de grazers als natuurlijk gevolg.

Eind jaren tachtig was er een veranderende houding tegenover natuurbeheer in gang gezet. Tot 1990 lag de nadruk in Nederlands natuurbeheer op 'agrarische natuur', waarbij de natuur veelal werd gedefinieerd als landbouwgrond, en natuurbeheer daardoor *intensief* was. Maar eind jaren tachtig kwam de nadruk te liggen op het realiseren van 'oer-natuur', wat ook wel 'natuurontwikkeling' werd genoemd. Aan de hand van dit concept werd in 1990 het nationale Natuurbeleidsplan (1990) gevormd. Dit plan werd de leidraad voor natuurbeheer in Nederland. Medeontwikkelaar van het Natuurbeleidsplan was Frans Vera, lid van de werkkommissie voor de Oostvaardersplassen.¹⁵

Begin jaren negentig zagen de Oostvaardersplassen er onmiskenbaar anders uit. Wie toen de trein van Amsterdam naar Almere nam zag niet alleen de verre velden met honderden vogels, maar als je geluk had misschien ook een kleine groep Koniks, of een jonge Heckrund-stier. Nam je in de winter de trein, dan zou je de dieren nog wel eens rond een hooibaal kunnen zien staan. Het verzorgen van de grazers paste begin jaren negentig nog in het zoekende en experimentele karakter van het beheer, en er waren nog geen fundamentele redenen om hiervan af te stappen. De natuurontwikkelings-filosofie bracht hier verandering in.

VERSPLINTERING EN VERWARRING: 1990-2000

Hoe paste dierenwelzijn in de natuurontwikkelings-filosofie? Dé slogan die begin jaren negentig is terug te lezen in nota's is "niet ingrijpen, tenzij.....".¹⁶ De wens naar terughoudendheid was in strijd met de angst voor het loslaten van het beheer, en leidde in eerste instantie tot interne frictie. Maar, een steeds grotere populatie en wintersterfte onder de grote grazers zorgde midden jaren negentig ook voor kritiek van buitenaf. Naarmate de natuurontwik-

kelings-filosofie doordrong in het beheer van de grazers, positioneerden tegenstanders zich feller tegen het beleid. Vanaf dat moment is er sprake van een maatschappelijke betrokkenheid, die tot op heden alleen maar prominenter is geworden. Dui-zelingwekkende adviezen, die over elkaars theorieën en suggesties struikelen, zijn het gevolg van de maatschappelijke druk. Het debat krijgt hierdoor een sterk bureaucra-tisch karakter. Het debat wordt ingewik-kelder wanneer externe wetenschappers van sociale wetenschap en geestesweten-schap zich mengen in het debat, waardoor ook een intellectuele reflectie op het na-tuurgebied in gang werd gezet. Een inte-grale beheersvorm kwam echter maar niet van de grond. Het was daarom een tijd van versplintering en verwarring.

Een wetenschappelijk advies van de Natuurbeschermingsraad uit 1991 brak met het intensieve beheer van de jaren tachtig. Jaarrondbegrazing moest volgens het advies in het hele park worden doorgevoerd, en de winterdraagkracht moest bepalend zijn voor de grootte van de popula-tie. Wintersterfte was daarom geoorloofd, en eventuele maatschappelijke onrust kon worden bestreden door educatie en voor-lichting.¹⁷

Het advies leidde tot interne fric-tie. Voornamelijk de beheerders bena-drukten dat de dieren waren opgesloten in een zomerhabitat, zonder de mogelijkheid te migreren naar een winterhabitat.¹⁸ De beheerders hadden zichtbaar moeite met wintermortaliteit. Zo vond de beheers-commissie dat wintermortaliteit "in de praktijk waarschijnlijk ook door geen enkele beheerder zal worden voorgestaan".¹⁹ Dat is misschien ook niet zo gek: de be-heerders zagen de dieren elke dag, hadden alle dieren een naam gegeven, en waren ongetwijfeld aan hen gehecht geraakt.²⁰

Naast interne frictie, leidde het advies van de Natuurbeschermingsraad ook tot vragen van externe organisaties. Reacties kwamen van onder andere de Raad voor Dieraangelegenheden, de Ko-

"IN DE NOTA'S BLIJKT EEN STERK OPTIMISME EN ENTHOUSIASME, MAAR DE OOSTVAARDERSPLASSEN WAREN NIEUW TERREIN VOOR NATUURBEHEERDERS EN WETENSCHAPPERS."

ninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging voor Veldbiologie, en de Universiteit van Utrecht.²¹ Ook werd er dat jaar door lokale boer Piet Kostelijk een kleine boerenopstand georganiseerd omdat de dieren er in die winter uitgemereld uit zagen.²² De critici vroegen zich af "waarom zo dwangmatig en zonder echt overtuigende argumenten wordt vastgehouden aan zelfregulering met alle risico's van dien", aldus een werkgroep van de Universiteit van Utrecht. Een niet-natuurlijk gebied, zonder predatoren of migratiemogelijkheden, kon niet zelfregulerend zijn. Beheerders hadden daarom directe zorgplicht voor de dieren, aldus de teneur van de reacties. Tot slot was er verontrusting over het advies van de Natuurbeschermingsraad om "crepeergevallen"—of te wel stervende dieren—te verbergen om weerstand bij het publiek te voorkomen. De critici stelden dan ook voor om jaarroudbegrazing los te laten, en verder te gaan met seizoensbegrazing door huisvee. Dit zou de ethische moeilijkheden voorkomen en de begrazingsklus ook klaren: natuurgebied de Oostvaardersplassen was een maatschappelijk thema geworden.²³

De tegenstanders van de natuurontwikkelingsbenadering probeerden hun argumenten kracht bij te zetten door naar de vier jaar eerder ingevoerde Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (GWWD) te verwijzen. Volgens hen moesten de dieren in de Oostvaardersplassen, in lijn met deze wet, gezien worden als "gehouden" dieren, wat directe zorgplicht suggereerde.²⁴ De critici probeerden een wettelijk kader te creëren voor het beheer in de Oostvaardersplassen. Maar was de GWWD wel passend voor de situatie in de Oostvaardersplassen?

Het inzetten van grazers in Nederlandse natuurgebieden was nog maar

een decennium oud, en een wettelijk kader ontbrak. De Veterinaire Begeleidingscommissie Natuur (VBN) constateerde hierover in een advies dat zij in 1996 opstelde als gevolg van de maatschappelijke onrust: "De regelgeving met betrekking tot de grote grazers is immers gebaseerd op de agrarische produktie en (nog) niet op de realisatie van de doelstelling van het natuurbeheer."²⁵ Het intensieve beheer van de grazers dat kenmerkend was voor de jaren tachtig paste nog in die agrarische regelgeving, maar met het nieuwe streven naar zelfregulatie begon de wetgeving te wringen.

In deze periode, medio jaren negentig, veranderde de onderzoekende, enthousiaste en optimistische houding van de beleidsmakers. Het publiek las en keek mee en beleidsmakers speelden in op de maatschappelijke onrust. Het welzijnsvraagstuk kreeg zo een prominentere rol in de beleidsadviezen, die desalniettemin op het punt van dierenwelzijn bleven verschillen. Soms werd voedselschaarste en honger getolereerd, soms alleen als niet van "onacceptabel lijden" sprake was. Andere adviezen accepteerden hongerlijden niet maar hoog gewichtsverlies wel. Bijvoeren werd dan weer wel, dan weer niet geaccepteerd. Afschot en afvoer van de dieren zou een alternatief kunnen zijn, maar hoe precies was niet duidelijk.

Vanaf 1998 mengden ook ethici en filosofen zich in het debat, die probeerden de morele status van de dieren te identificeren.²⁶ Ze stelden vragen als 'wat is wild?', 'wat is natuur?', 'wat is cultuur?', en wat betekent dit voor het beheer van de grazers? Terwijl de tientallen adviezen het vraagstuk leken te vervagen in plaats van op te helderen, nam de noodzaak van helderheid toe: de populatie van de grazers groeide en daarmee ook de dreiging van

"DUIZELINGWEKKENDE ADVIEZEN ZIJN HET GEVOLG VAN DE MAATSCHAPPELIJKE DRUK."

massale wintersterfte én de onrust hierover in de samenleving.

En en toen brak de winter aan. In 1999 stierven 65 Heckrunderen de honger dood, en er werden er zes vroegtijdig afgeschoten. De totale populatie grazers stond op 1240 dieren.²⁷ De discussie laaide weer op. De Raad voor Dieraangelegenheden meldde dat "in de Oostvaardersplassen de situatie volledig uit de hand is gelopen (...) Het experiment heeft lang genoeg geduurd, het is mislukt, het dient zo spoedig mogelijk te worden beëindigd."²⁸ Kamerleden stelden vragen, maar volgens verantwoordelijk staatssecretaris Faber had Staatsbosbeheer - sinds 1996 de beheerder van het gebied - het onder controle. Wel moest er een concrete leidraad worden opgesteld voor beheerders van grote grazers in natuurgebieden.²⁹

De onenigheid en verwarring over het terughoudende beheer in de Oostvaardersplassen in de jaren negentig had talloze adviezen als gevolg waarin beleidsmakers de natuurontwikkeling passend probeerde te maken binnen een ethisch geaccepteerd kader. Eind jaren negentig, met de inmenging van filosofen, werden adviezen steeds ingewikkelder en abstracter. Hoe de adviezen ook geformuleerd waren, elke winter werden de fundamentele verschillen tussen de beheerders, het publiek, en de wetenschap weer blootgelegd door onrust als gevolg van de conditie van de dieren en wintersterfte. Een concrete beheersvorm kwam dus vooralsnog niet van de grond, en de loop van het debat werd gevormd door het welzijn van de almaar stijgende populaties grote grazers.

SCHAALVERGROTING EN VERHARDING: 2000-2018

Het debat over het welzijn van de grazers was rond het jaar 2000 zeer complex ge-

worden, en had voor opmerkelijke regels gezorgd. Naarmate de onrust steeg, speelden ook de media een steeds prominentere rol. Honderden tegenstanders verzamelden zich online in Facebook-groepen.³⁰ Tussen 2000 en 2018 werden internationale wetenschappelijke commissies aangesteld en werden er meer verwijzingen gemaakt naar natuurethiek. Maar door blijvende onduidelijk werden de populaties nauwelijks gereguleerd - met als gevolg de extreme sterfte in de winter van 2017 op 2018. De relatief diplomatieke weerstand uit de jaren negentig transformeerde naar burgerlijke ongehoorzaamheid, bedreigingen en radicalisering. Bij uitstek stond de periode tussen 2000 en 2018 in het teken van schaalvergroting en verharding.

Eén van de eerste onderzoeken die ingaat op de ethiek in de Oostvaardersplassen was een onderzoek uit 1998, geschreven door de vakgroep toegepaste Filosofie van de Landbouwuniversiteit in Wageningen onder leiding van Jozef Keulartz.³¹ Perspectieven op de Oostvaardersplassen werden in het onderzoek onderverdeeld in enerzijds de 'eco-ethici', ofwel de voorstanders van de natuurontwikkeling, en anderzijds de 'dier-ethici', ofwel de voorstanders van het relatief intensief verzorgen van de dieren. Meest opmerkelijk waren de adviezen over hoe de polarisatie tussen dier- en eco-ethici kan worden tegengegaan. Volgens het onderzoek ging het debat te veel over de binaire tegenstelling tussen cultuur en natuur, en moest idee van 'het een of het ander' worden vervangen door het idee van 'gradaties'. Zo kon iets ook een beetje natuur of cultuur zijn.

Waar eco-ethici de waarde van het gehele ecosysteem benadrukten, was dat voor de dier-ethici de waarde het individu. Maar, stelde het onderzoek, hiertussen

Figuur 2: Heckrunderen. Bron: Pixabay.

zat een derde groepering: die van de populaties. Ook zou tussen de perspectieven ‘natuurlijkheid’ en ‘gedomesticeerd’ een derde perspectief zitten: die van *potentiële wildheid*. Om de wildheid van populaties te respecteren was daarom over het algemeen een terughoudend beheer ethisch juist. Wel moesten individuele dieren worden begeleid naar wildheid door een verwilderingsproces. Potentiële wildheid vergde meer flexibiliteit in het beheer omdat de dieren de potentie hadden wild te zijn, maar ook de potentie hadden om niet wild of een beetje wild te zijn.³²

Echt helderheid bracht het onderzoek niet. Het belang van het onderzoek zat hem in iets anders. Het toonde hoe pogingen de Oostvaardersplassen te plaatsen in een ethisch kader leidden tot ongemakkelijke en abstracte adviezen. De Oostvaardersplassen bleken niet alleen een zoektocht voor ecologen en beheerders, maar ook voor de filosoof. Tevens werd een aanzet gedaan om de verschillende visies op het welzijn vraagstuk onder te

brenge in ethische categorieën, waardoor werd geprobeerd beide visies te legitimeren en een brug te slaan tussen de twee. Maar in het oerwoud van alle adviezen, visies en perspectieven, slaagde dit onderzoek er niet in de boel te verhelderen.

Voornamelijk de beheerders konden maar moeilijk de touwtjes tussen alle adviezen aan elkaar knopen. In 1999 werd daarom door ethicus Ronno Tramper de *Ethische Richtlijnen* opgesteld.³³ Het advies borduurde voort op *Goede Tijden, Slechte Tijden* en probeerde aan de hand van ethische concepten richtlijnen te bieden voor wat beheerders behoorde te doen onder verschillende omstandigheden. De status van de dieren deed er volgens Tramper niet toe. Het lijden van een hert was ethisch gezien even problematisch als het lijden van een paard. En ernstig lijden kon niet geaccepteerd worden. Maar de strijd tussen ingrijpen en loslaten bleek ook in de *Ethische Richtlijnen*. Tramper stelde dat, net als in het eerdere rapport, de zelfredzaamheid van het dier gerespecteerd

"DE RELATIEF DIPLOMATIEKE WEERSTAND UIT DE JAREN NEGENTIG TRANSFORMEERDE NAAR BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID, BEDREIGINGEN EN RADICALISERING."

moest worden. Hierdoor stonden elke dag de beheerders voor de afweging "afmaken, verzorgen of laten leven?".³⁴

"We willen voorkomen dat een vruchteloze discussie ontstaat over de vraag wat "gedomesticeerde" dieren zijn en wat "wilde" dieren zijn, temeer daar dit nauwelijks van belang lijkt voor de vraag welke verplichtingen de beheerders hebben ten opzichte van de dieren", stelde de *Ethische Richtlijnen*.³⁵ Maar de in 2000 opgestelde *Leidraad Grote Grazers*, een bindend document voor Staatsbosbeheer, ging aan dat advies voorbij. Waar Tramper de definitie-problematiek van de grazers vermeed, stelde de *Leidraad* dat het document alleen gold voor dieren die onder de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (GWWD) vielen, en niet voor de dieren die onder de Jachtwet vielen, zoals de herten en de reeën. Ook werden de dieren als 'niet-gehouden' omschreven, waardoor bepaalde delen uit de GWWD vervielen.³⁶ Hiermee keerde de *Leidraad* zich niet alleen tegen het advies van Tramper, maar ook tegen nota's uit het verleden, die de dieren altijd als 'gehouden' hadden bestempeld.

De adviezen spraken tot nog toe alleen over het vroegtijdig afschieten van dieren als ze onacceptabel leden, en nog niet over het reguleren van aantallen. Wel stelde de *Leidraad* dat bij een dreigende populatie-crash de aantallen voortijdig moesten worden ingeperkt. Maar door blijvende onduidelijkheid liepen er in 2004 liepen meer dan 3000 dieren rond op ongeveer 1800 hectare. Hoewel het gebied genoeg voedsel bood in de zomer, was er te weinig draagkracht in de winter. Het was onvermijdelijk: bijna 700 grazers, waaronder voornamelijk Edelherten stierven van de honger.³⁷ Bijna elke dag

moesten de beheerders tientallen dieren doden. Hoe kon de populatie zo groeien terwijl de *Leidraad Grote Grazers* aangaf bij dreigende overschrijding preventief de populatie terug te dringen?

Maatschappelijke onrust en wetelijke aanklachten waren het gevolg. Naast dat het debat was gepolitiseerd, was er nu ook een juridisering in gang gezet en zou Staatsbosbeheer vaker worden aangeklaagd door tegenstanders en critici.³⁸

Een spoeddebat in de Tweede Kamer volgde. Uit de notities van het debat bleken de meest uiteenlopende perspectieven. Sommige parlementariërs stelden voor het natuurgebied te veranderen in een soort dierentuin. Andere leden van de Kamer wilden de natuurontwikkelings-filosofie veel verder te trekken en grote verbindingen creëren tussen andere natuurgebieden. Waren de dieren wild? Of waren ze gedomesticeerd? Konden we vertrouwen op ons moreel kompas? Of moest de wetenschap de leiding hebben? De pogingen van de voorgaande jaren om een eenduidig beheer en een logisch ethisch kader te creëren hadden niet geleid tot uniformiteit, maar juist tot versplintering. Echter, over een ding was iedereen het in de Tweede Kamer eens: grote sterfte mocht zich niet weer voordoen.³⁹

Maar dat deed het wel. In 2006, 2010 en 2018 werden er drie belangrijke commissies aangesteld waarvan de eerste twee internationale commissies waren. Alle drie de commissies waren in het leven geroepen naar aanleiding van de hogere wintersterfte en sterkere maatschappelijke weerstand. In 2010 stierven er meer dan duizend dieren door voedselschaarste, en in de winter van 2017 op 2018 stierf 60% van de grazers, ongeveer 3000 dieren in totaal. Ondertussen radicaliseerde en

Figuur 3: Een edelhert. Bron: Pixabay.

verhardde het debat. Tegenstanders organiseerden protesten. Weerstand veranderde in burgerlijke ongehoorzaamheid.

Enkele punten uit de drie commissies wil ik hier kort uitlichten. Over het algemeen valt er een stijgende progressiviteit in de nota's te lezen. Zo is de eerste internationale commissie, ook wel de *International Committee for Management of Oostvaardersplassen* (ICMO), redelijk conservatief in hun advies. De Oostvaardersplassen was een natuurlijk systeem, de dieren waren zo goed als wild, en ingrijpen moest worden gelimiteerd tot een minimum, stelde ICMO. Hiermee wordt nauwelijks ingegaan op de diverse vragen over ethiek en de status van de dieren die nog maar een jaar eerder in de Tweede Kamer werden gesteld. Reactief beheer moest de norm zijn: dieren moesten worden afgeschoten zodra hun conditie onder het geaccepteerde minimum kwam. Wel moesten beheerders proberen 90% van de dieren af te schieten voordat ze nog kon-

den staan. Verder werd er geadviseerd het gebied te vergroten door een corridor aan te leggen tussen de Veluwe en de Oostvaardersplassen, en moest er meer beschutting komen voor de dieren.⁴⁰

De tweede internationale commissie, ook wel ICMO2 genoemd, was progressiever in haar benadering, hoewel de daadwerkelijke adviezen dit niet helemaal reflecteerden. Ethiek speelde een zeer grote rol in het document, en de wetenschappers hadden geprobeerd een helder ethisch kader te bewerkstelligen. Het abstracte kader wordt als volgt geconcludeerd: "Perhaps above all such considerations, whether considered wild or "kept", there is a moral obligation on managers to take all necessary measures to minimize the extent of any unnecessary suffering."⁴¹ Beheerders moesten niet voor de dieren enkel zorgen om maatschappelijke onrust te voorkomen, zoals uit de eerste ICMO kan worden opgemaakt, maar hadden een morele zorgplicht. Ook werden de vijf vrij-

heden voor dierenwelzijn genoemd, een internationaal erkende leidraad voor dierenwelzijn uit de jaren zestig, en voegde ICMO2 er een zesde aan toe: de vrijheid tot aanpassing aan veranderende leefomstandigheden. Ondanks de sterke nadruk op ethiek en dierenwelzijn, zijn de adviezen van ICMO2 vrijwel hetzelfde als die van de eerste ICMO, met als enige uitzondering dat beheerders werd geadviseerd eerder reactief in te grijpen.⁴²

Tussen 2010 en 2018 wordt duidelijk dat een verbinding met de Veluwe er voorlopig niet zou komen. Wel werd er beschutting voor de dieren aangelegd en werd er gewerkt aan vroeg-reactief beheer. In 2016 werd de verantwoordelijkheid overgedragen van het Rijk naar provincie Flevoland. Staatsbosbeheer bleef de beheerder. Omdat de populatiegrootte niet werd gereguleerd, bleef de populatie grazers dus nog steeds groeien. Wintersterfte bleef aanhouden. De weerstand radicaliseerde. In de winter van 2017 stierven bijna 3000 dieren stierven van een totale populatie grazers van meer dan 5000. Honderden actievoerders protesteerden in het voorjaar van 2018. Grafkisten, bloemen en kruizen werden neergelegd om de dieren te herdenken. Er werd een stille mars gelopen. Hooibalen werden illegaal over de hekken gegooid en er zou zijn geprobeerd enkele dieren uit het park mee te nemen in trailers door gepanikeerde protesteerders. Na langdurig actievoeren werd er door de provincie, tegen alle adviezen in, bijgevoerd.⁴³

Vlak daarna vormden drie lokale politici, onder voorzitterschap van Pieter van Geel (CDA), een nieuwe commissie. Het advies, ook wel Commissie-Geel genoemd, sloeg een ander pad in. De dieren moesten actiever worden beheerd, en hoge sterfte kon niet meer worden toegestaan. Het vroeg-reactief beheer moest worden ingeruild voor een proactief beheer. Aantallen moesten worden gereguleerd de populatie moest onder een plafond

van 1500 dieren komen en blijven. Na de 3000 doden van dat jaar waren er nog ongeveer 2260 dieren in het park. Ongeveer duizend dieren zouden dus moeten worden afgeschoten of afgevoerd.⁴⁴ Het 'niet ingrijpen' principe was hiermee definitief losgelaten.

CONCLUSIE

Is dat het einde van het Oostvaardersplassen debat? Nee. Tussen commissie-Geel en nu is er aanhoudende kritiek geweest op het beheer. Er lijkt een wantrouwen te zijn ontstaan tegenover het beheer, wat gegeven de geschiedenis misschien niet geheel onbegrijpelijk is. Het beheer van de grazers is in de afgelopen drie jaar meerdere keren door rechters gestaakt wegens aanklachten van tegenstanders.

De populatie grazers komt inmiddels dichtbij het plafond dat Commissie-Geel voorstelde. Maar het beheer ligt nog steeds onder vuur. Hoe komt het dat de Oostvaardersplassen zo controversieel zijn? De beleidsnota's tussen 1980 en 2018 bieden enig inzicht. Vanaf het begin is het welzijn van de grazers een punt van discussie geweest. Wintersterfte lag altijd op de loer, en werd intern niet door iedereen geaccepteerd. Al in 1988 was het duidelijk dat het gebied te weinig voedsel in de winter bood. Toch werden de populatie grazers toegelaten te groeien. En terwijl de tegenstanders van het publiek al sinds 1996 vroegen om een actief beheer is dit pas in 2018 ingevoerd. Wat betekent dit? Wellicht betekent dit dat de droom van de Oostvaardersplassen als een zelfregulerend ecosysteem misschien paste in het natuurbeeld van sommigen, maar niet in het natuurbeeld van veel andere Nederlanders.

Onze relatie tot natuur is complex, rommelig, en gelaagd, en hierdoor zijn Nederlandse natuurgebieden inherent gevoelig voor kritiek. Het vasthouden aan één filosofie voor natuurbeheer is, in een land waarin talloze perspectieven op

natuurbeheer dicht naast elkaar bestaan, niet mogelijk.

Het optimisme en enthousiasme van de Oostvaardersplassen in de jaren tachtig, toen er nog niet echt een beheerfilosofie bestond, is inspirerend en hoopvol. De dieren werden verzorgd waar nodig en hadden een duidelijke functie in het gebied: het faciliteren van biodiversiteit. En er zijn inderdaad succesverhalen. Zo is sinds 2006 de zeearend weer te zien in de Oostvaardersplassen, die in de middeleeuwen uit Nederland zou zijn vertrokken.⁴⁵ En zijn de aantallen vogelsoorten nog steeds opmerkelijk hoog in het gebied. Maar, sinds een aantal jaar lijken er consistent vogelsoorten de Oostvaardersplassen te verlaten door overbegrazing en grote aantallen grazers. Wat is er nodig om een natuurgebied te creëren waarin dierenliefhebber, vogelaar, wetenschapper en beheerder elkaar ontmoeten? Dat weet ik niet, maar passief beheer lijkt geen mogelijkheid. ■

Elke Tukker studeerde af aan de UvA met haar scriptie over de geschiedenis van het Oostvaardersplassen-debat, onder begeleiding van dr. Niek Pas. Haar interesses liggen in de relaties tussen mens en natuur, en de manieren waarop deze relaties natuurbeheer beïnvloeden.

Noten

1. *Dossier Oostvaardersplassen: feiten en cijfers*, Staatsbosbeheer. <https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/dossiers/oostvaardersplassen-beheer/feiten-en-cijfers> (30 april 2021); *Grote Grazers in de Oostvaardersplassen*, Provincie Flevoland. 17 november 2020. DOCUVITP-2667356-v5-aanbieden-notitie-Grote-grazers-in-de-Oostvaardersplassen-aan-PS.PDF (flevoland.nl) (30 april 2021).
2. *Dossier Oostvaardersplassen: feiten en cijfers*, Staatsbosbeheer. <https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer> (30 april 2021).
3. Dit artikel is oorspronkelijk geschreven als scriptie onderzoek, met de titel "Als of een leven niet zonder lijden mag zijn" Het welzijnsdebat over de grote grazers in de Oostvaardersplassen, 1980-2018". Ik wil graag Niek Pas bedanken voor zijn begeleiding tijdens het schrijven van mijn scriptie.
4. Het Flevolands Archief (HFA), Rijksdienst voor de IJssel-meerpolders (0726), inv.nr. 8237.
5. HFA, 0726, inv. nr. 8237.
6. Ibidem; Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, "Studie naar mogelijke inrichting van de omgeving van de Oostvaardersplassen", *Flevobericht*, 185 (1982).
7. Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, "Studie naar mogelijke inrichting van de omgeving van de Oostvaardersplassen", *Flevobericht*, 185 (1982).
8. HFA, 0726, inv.nr. 8237.
9. Ibidem.
10. V.L. Wigbels, "De Eerste Beheerservaringen. Heckrunderen (Bostaurus) en Konik-paarden (Equus przewalskii gmelini) in de Oostvaardersplassen", *Natuurtijdschriften* (1989) 75.
11. Beheerscommissie Oostvaardersplassen, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, *Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen* (Lelystad 1987) 84-85.
12. Ibidem.
13. HFA, 0726, inv.nr. 8237.
14. Wigbels, "De Eerste Beheerservaringen", 76.
15. J. van Balen, "Natuurontwikkeling en natuurbeleid", *De Levende Natuur*, 96:5 (1995) 130-133.
16. Het Nationaal Archief (NA), Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij: Natuurbeschermingsraad (2.11.5190), inv.nr. 401, Vergadering Beheerscommissie (1992).
17. NA, 2.11.5190: 401, Vergadering, 1992.
18. Beheerscommissie, *De Oostvaardersplassen Natuurlijker* (Lelystad 1995).
19. NA, 2.11.5190: 401.
20. Dat beheerders de dieren namen gaven blijkt bijvoorbeeld uit het rapport *De sociale organisatie van de Heckrunderen in de Oostvaardersplassen in relatie tot hun terreingebruik* (1993), geschreven door K. Blaakmeer, C. Eising en I. van der Veen voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Directie Flevoland, en Rijkswaterstaat.
21. NA, 2.11.5190, inv. nr. 401.
22. I. van der Linge en J. Tielbeke, "Getemde Wildernis: Opkomst en ondergang van de 'Dutch Serengeti'", *De Groene Amsterdammer* (19-12-2018) 51-52.
23. NA, 2.11.5190, inv. nr. 401.
24. Ibidem.
25. Veterinaire Begeleidingscommissie Natuur (VBN), *Gezondheid en welzijn van grote grazers in Natuurgebieden* (1996) 2.
26. J. Keulartz, e.a., *Goede tijden, Slechte tijden: ethiek rondom grote grazers* (Wageningen 1998).
27. *Aanhangsel Handelingen II*, 1998-1999, nr. 1271.
28. Brief van Raad voor dieraangelegenheden (RDA.1999-11) aan de minister van Landbouw, Natuur en Visserij met vragen over de wintersterfte onder de Heckrunderen in de Oostvaardersplassen in de winter van 1998-'99. <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/1999/08/01/wintersterfte-oostvaardersplassen-98-99> (30 april 2021).
29. *Aanhangsel Handelingen II*, 1998-1999, nr. 1271.
30. Enkele voorbeelden van Facebook-groepen die in deze periode zijn opgericht: *Anti-Oostvaardersplassen*: https://www.facebook.com/pg/antiovp/posts/?ref=page_internal (30 april 2021); Facebookgroep *Oostvaardersplassen Crepeerplek vol Karkassen NU ingrijpen*: <https://www.facebook.com/Oostvaardersplassen-Crepeerplek-vol-Karkassen-NU-ingrijpen-372309186272132/> (30 april 2021).
31. J. Keulartz, e.a., *Goede tijden, Slechte tijden* (Wageningen 1998).
32. Ibidem.
33. R. Tramper, *Ethische Richtlijnen: richtlijnen voor het omgaan met zelfstandig levende dieren in terreinen van Staatsbosbeheer* (Utrecht 1999).
34. Ibidem, 36-40.
35. Ibidem, 25.
36. G.H. Faber, brief aan de Tweede Kamer met de Leidraad Grote Grazers (2000). <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1eyo/vi3ahx8ksix2#p2> (30 april 2021).
37. Raad voor Dieraangelegenheden, *Advies over de wintersterfte 2004-2005 van Grote Grazers in de Oostvaardersplassen: Advies aan de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit inzake de sterfte van grote grazers in de Oostvaardersplassen in de winter van 2004-2005*. <https://www.rda.nl/publicaties/zienswijzen/2005/09/06/wintersterfte-2004-2005-van-grote-grazers-in-de-oostvaardersplassen-geraadpleegd-op-30-april-2021>.
38. Ibidem; Rechtszaak 15-02-2007, zaaknummer: 06/614 KG. <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHSGR:2007:AZ9246> (30 april 2021).
39. *Handelingen II*, 2004-2005, nr. 58, 3757-3767.
40. International Committee on the management of Large herbivores in the Oostvaardersplassen (ICMO), *Reconciling Nature and Human Interest* (Lelystad 2006).
41. Second International Commission on Management of the Oostvaardersplassen (ICMO2), *Natural processes, animal welfare, moral aspects and management of the Oostvaardersplassen* (Lelystad 2010), 49.
42. Ibidem.
43. "Protest tegen 'dierenleed' in Oostvaardersplassen", *Flevopost* (14-02-2014); Y. Chiu, "Actevoerders willen zelf dieren weghalen uit Oostvaardersplassen", *AD* (05-04-2018); P. Houthuijs, "Doodsbedreiging van boswachters 'ongewild beloofd'", *NOS* (03-04-2018).
44. Externe begeleidingscommissie beheer Oostvaardersplassen (Commissie-Geel), *Advies beheer Oostvaardersplassen: Kaders voor provinciaal beleid Provincie Flevoland* (Den Haag 2018).
45. Staatsbosbeheer, Dossier Flora en Fauna, "Zeearenden in Nederland". Zeearenden in Nederland (staatsbosbeheer.nl) (30 april 2021).

Irene Zwiep door Bob Bronschoff

INTERVIEW MET IRENE ZWIEP DE JOODSE LENS IN EUROPA

Irene Zwiep studeerde klassieke en semitische talen aan de Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Jeruzalem. In 1995 promoveerde ze met een proefschrift over Middeleeuwse Joodse taalfilosofie: 'Aristotle, Galen, God: a Short History of Medieval Jewish Linguistic Thought'. Inmiddels bekleedt ze sinds 1997 de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies aan de Universiteit van Amsterdam en is ze zowel voorzitter van de Academische Commissie van het Levisson Instituut als van het Menasseh Ben Israel Instituut voor Joodse studies. *Skript Historisch Tijdschrift* sprak haar over hoe er door de eeuwen heen naar het Jodendom werd gekeken en over de status van de leerstoel Hebreeuwse en Joodse studies.

Julius van der Poel en Nina Saelmans

INTELLECTUELE ADHD: DE ACADEMICUS ALS HERKENBAAR MERK

Wanneer Irene Zwiep gevraagd wordt waar haar interesses in de Hebreeuwse taal en cultuur en de geschiedenis van het Jodendom vandaan komen, vertelt ze over haar tijd als student bij de opleiding Klassieke Talen: "Ik wist eigenlijk niet zo goed wat ik moest studeren en ben toen maar Klassieke Talen gaan doen, omdat dat op school de leukste leraren waren. Ik ben daar enerzijds vrij dankbaar voor, want het was toentertijd een vrij degelijke opleiding, maar hij was anderzijds ook volstrekt dichtgetimmerd. Ik heb er echter vooral één grote vaardigheid geleerd: namelijk wat het betekend om te lezen".

Zwiep vertelt hoe een jaargenoot Hebreeuwse studies aan haar introduceerde, waar deze een bijvak van volgde. "Ik was verkocht, volstrekt verkocht", vertelt ze, "Het was het volledige tegenwicht van de klassieke talen. Er waren nog hele schatten waarvan bijna niemand wist dat ze bestonden. Zoals het klassieke dichtgetimmerd was, was het bij Hebreeuws precies andersom. Daar kon je alles nog."

De tegenstrijdigheid tussen beide opleidingen verklaart Zwiep vanuit het feit dat Hebreeuwse en Joodse studies een jonge discipline is: "Hebreeuws heeft men sinds de humanisten bestudeerd, maar dat je zoiets kon bestuderen als de Joden was volstrekt nieuw. Na de Tweede Wereldoorlog hebben christelijke Duitse geleerden de levende traditie van Joodse bestudering van cultuur nieuw leven ingeblazen. Niet vanuit de faculteit theologie, maar binnen de letteren en de geesteswetenschappen. Die traditie is overgewaaid naar de rest van de wereld en ook naar Amsterdam en daar ben ik eigenlijk in grootgebracht."

De onbegrensde mogelijkheden binnen haar discipline ontvangt Zwiep met open armen: "Ik heb een soort intellectuele ADHD. Werp mij een brok toe, en als de brok leuk genoeg is, dan ren ik erachteraan. Ik ben altijd heel jaloers op die collega's die zich op hun dertigste richten op een onderzoekslijn en zich hun hele carrière ook houden aan die lijn. Je moet een herkenbaar merk zijn. Mensen zullen zeggen: als je een rare vraag hebt over iets met Joden, ga dan naar Zwiep, want die zet haar hoofd wel open en gaat nadenken."

En dat is wel leuk, maar ik merk dat mijn type academicus niet meer van deze tijd is”.

Binnen haar brede interessegebied zijn er echter wel een aantal dingen waar Zwiep in het bijzonder warm van wordt: de werken van Moritz Steinschneider, een negentiende-eeuwse Joodse onderzoeker en bibliograaf. Over zijn werken stelt ze: “Het zijn vreselijk saaie boeken om te lezen. Maar als je zijn werken nader bekijkt, dan kom je erachter dat de man een hartstochtelijk politicus was. Ik heb geprobeerd deze hartstochtelijke politicus tussen de regels van zijn bibliografie vandaan te peuteren. Ik word heel erg warm van deze man, omdat hij zich ook nergens aan kon committeren en dat laat hij zien in deze verstokte boeken. Dat herken ik ook.” Ook voor Spinoza heeft Zwiep een bijzondere belangstelling: “Volgens mij had ik het niet goed kunnen vinden met de man en hij niet met mij. Ik vind het ook niet

Europa”, zo vertelt Zwiep, “dan zijn dat Joden. Ik denk niet dat je Europa kunt begrijpen zonder kennis te nemen van de Joodse geschiedenis en cultuur. Joden zijn altijd op heel ingewikkelde manieren, bijna dialectisch, verbonden met nationaliseringsdiscoursen”. Een bestudering van de Europese geschiedenis zonder gebruik te maken van de Joodse component leidt er volgens haar toe dat je een aantal mooie lenzen mist om naar die Europese geschiedenis te kijken; “Als je de Joodse lens makkelijk terzijde schuift, en dan krijg je blinde vlekken”.

Daarnaast doet Zwiep samen met collega Bart Wallet onderzoek om de Joodse negentiende eeuw van alle mogelijke invalshoeken in kaart te brengen. “De negentiende eeuw was een periode waarin de Joden burgerrechten kregen. Wat je ziet is dat dit zo’n grote breuk is met hoe het Jodendom zich altijd heeft georganiseerd, dat het als een gek gaat experimenteren.

“IK HEB EEN SOORT INTELLECTUELE ADHD. WERP MIJ EEN BROK TOE, EN ALS DE BROK LEUK GENOEG IS, DAN REN IK ERACHTERAAN.”

leuk om te lezen,” stelt ze, “maar ik vind het leuk om het soms beter te weten dan hij.”

HUIDIG ONDERZOEK: DE JOODSE BURGER ALS NEDERLANDER

Op dit moment is Irene Zwiep bezig met een project over de manier waarop een zekere mate van fascinatie met de Joodse cultuur is ingebed in de Europese publieke discoursen aan het begin van de twintigste eeuw: wat is dat voor een fascinatie en hoe werkt zij?

Bij de beantwoording van deze vraag sluit Zwiep zich voor een groot deel aan bij de uitspraak van Judith Frishman: zij stelde in een interview met het Leidse universiteitsblad *Mare* over de opheffing van haar leerstoel dat het Jodendom de sleutel is tot het begrijpen van Europa. “Als er één volk is dat transnationaal is in

Je valt ’s avonds in een land als lid van de Joodse gemeenschap in slaap, en de volgende dag word je wakker als een Frans of Duits burger. Ik probeer te kijken wat voor gevolgen deze omslag heeft op de lange termijn en mij ook af te vragen wat het Jodendom dan nog is.”

De oorsprong van die burgerrechten heeft volgens Zwiep te maken met het idee dat Joden ‘wedergeboren’ moesten worden als Nederlanders; een idee dat tot de Tweede Wereldoorlog heerste onder Nederlandse Joden. Maar dat idee van de wedergeboorte en de begeerte om burgerrecht te verstrekken aan Joden diende volgens Zwiep vooral een politieke agenda: “Waar ik altijd een beetje van schrik is dat dit instinctief aan tolerantie wordt gekoppeld en dat het omarmen van die tolerantie vervolgens weer politieke doeleinden dient. Dan moeten we even goed na-

"MAAR IK DENK DAT JE DE JOODSE LENS MAKKELIJK TERZIJDE SCHUIFT, EN DAN KRIJG JE BLINDE VLEKKEN."

denken over wat tolerantie eigenlijk is: het is het tolereren van iets dat je niet zint." Op het moment dat je iets anders doet, zo gelooft Zwiep, moet je het geen tolerantie noemen en al helemaal niet verheffen tot collectieve deugd.

De motieven van het Amsterdamse stadsbestuur waren volgens haar met name pragmatisch van aard: Joden brachten prachtige netwerken met zich mee. "Er waren veel mensen die er geen trek in hadden om de Joden gelijke rechten te geven. De reden dat velen toch zeiden 'laten we het maar doen', is omdat men vond dat het ideologisch zuiver was om het wel te doen. Het paste in de ideologische lijn". Dergelijke motieven hadden volgens Zwiep niets te maken met tolerantie, maar droegen bij aan het beeld dat de Nederlanders van zichzelf hadden als tolerante natie: "Goh, wat houden we van onszelf en wat willen we graag consistent zijn met het beeld dat we van onszelf hebben geconstrueerd. De keerzijde is dat de Joden zeggen 'wij hoeven helemaal geen burgerrechten, wij hebben het prima in onze huidige organisatievorm.'"

Een dergelijk voorbeeld is volgens Zwiep een goede les voor het huidige diversiteitsdebat: "Ik ben soms bang dat het diversiteitsdebat een taalspel wordt en dat we nooit echt divers gaan worden, omdat het feit dat we er zoveel over praten ons soms in de weg gaat zitten." Bij een dergelijk debat bedenken we volgens haar allemaal mooie diverse dingen, maar ontbreken de daadwerkelijke daden. "Ons eigen vak is daar symptomatisch voor, het verdwijnen van de leerstoel in Leiden", voegt Zwiep daaraan toe, "Ik zie dat het debat zich versmalt en dan loopt het uiteindelijk dood en gaan we met z'n allen over iets anders praten. En uiteindelijk is er niks

veranderd! Dat zou ik heel erg vinden. Bij diversiteit denk ik: je moet er niet zo veel over praten, maar er vooral veel aan doen".

DE VIER-VIJF-MEI-INDUSTRIE IN NEDERLAND

Onlangs stelde Jessica Roitman in een interview met *Het Reformatorisch Dagblad* dat mensen maar weinig van Joden weten. Of Zwiep het er mee eens is? "Absoluut, breek me de bek niet open.", zegt ze. Maar of het erg is? "Nee", volgens haar niet: "maar er zitten wel kanten aan die ik erg problematisch vind. Ik word er zielsverdrietig van dat de Joodse aanwezigheid in Nederland inmiddels is gereduceerd tot iets dat gekoppeld kan worden aan het probleem antisemitisme enerzijds en de vier-vijf-mei-industrie anderzijds." Tussen die twee polen zit volgens Zwiep een mooi levend Jodendom dat nu niet zichtbaar is.

De aanblik van de Joden in Nederland is door de jaren heen dan ook vaak veranderd. Tot de jaren zestig ziet men Joden en het Jodendom als een religie. "Maar wat hen is overkomen ligt niet aan religieuze controverse. De Nazi's hadden geen christelijk appeltje met de Joden te schillen, maar de joden worden heel makkelijk teruggeduwd tot die zusterreligie van het Christendom."

Na de jaren '60 komen er volgens Zwiep langzaam aanzetten voor de multiculturele samenleving en dan zie je ook dat het Jodendom als cultuur gezien gaat worden; een van de vele culturen die Nederland rijk is. "Wat je in de jaren '60 ook ziet", zo vervolgt ze, "is dat de luiken in Nederland opengaan, al is het maar omdat de meeste Nederlanders zich suf blowen. De avontuurlijke babyboomers gingen naar India, de ietwat burgerlijke babyboomer

"BIJ DIVERSITEIT DENK IK: JE MOET ER NIET ZO VEEL OVER PRATEN, MAAR ER VOORAL VEEL AAN DOEN."

raakte geïnteresseerd in het Jodendom". De nieuwe stap in het waarnemen van minderheden komt volgens Zwiep veel later, in 2001: "Dan worden Moslims meer gezien als vertegenwoordigers van hun religie in plaats van hun bredere culturele erfgoed. De Joden volgen in hun kielzog". Er is volgens haar zodoende een omgekeerde ontwikkeling van de jaren '60 gaande, waarbij de Islam niet meer wordt gezien als een cultuur, maar als een religie.

HEBREEUWSE EN JOODSE STUDIES: DE RINTJE RITSMAN VAN DE ACADEMISCHE WERELD

Inmiddels weten Nederlanders nog maar weinig over Joden, maar ook de positie van de leerstoel Joodse en Hebreeuwse studies is momenteel precair. Zwiep vergelijkt het met Rintje Ritsma: "ik hou zelf van schaatzen. Je had heel lang een schaatser, Rintje Ritsma, en die reed heel aardig. Op een gegeven moment reed hij sneller dan ooit, maar hij was niet snel genoeg. Dat is ook zo met Hebreeuwse studies in Nederland. We doen het beter dan ooit, maar naar de huidige maatstaven zijn wij klein." Om zich heen zien Zwiep en haar collega's dat de leerstoelen Hebreeuwse en Joodse studies worden opgeheven: "Dat is ergens wel fijn, want dan krijg je een soort beschermde status, maar dan word je ook een soort exotische diersoort. Dat is geen fijne status om te hebben."

Desondanks is Zwiep bijzonder trots op haar discipline: "Ik heb het altijd ontzettend getroffen met mijn collega's. We zijn de drie musketiers aangesterkt door d'Artagnan in de vorm van een promovendus of juniordocent. We gaan voor elkaar door het vuur en dat doen onze studenten ook. Dat vind ik heel mooi."

Een van de goede kanten van haar leerstoel is volgens Zwiep met name de master: "We hebben onze master mogen behouden en

daar ben ik dankbaar voor. Op jaarbasis stromen er tussen de vier en tien mensen in. Het beginpunt is een gesprek met een van ons waarin we vragen: 'Wat wil je worden?' Dat kun je niet als je honderd masterstudenten hebt, maar wel als je je collectief over elke student kan ontfermen. Je mag bij ons alles zelf inrichten, en als het niet lukt om de onderdelen te geven, dan regelen we internationaal collega's die de onderdelen wel kunnen bieden."

DE UNIVERSITEIT ALS LABORATORIUM VOOR HET MAATSCHAPPELIJK DISCOURS

Zwiep houdt zich als hoogleraar bezig met zowel onderzoek als bestuur en onderwijs en wanneer haar gevraagd wordt welke van de drie ze het liefst doet, hoeft ze geen twee keer na te denken: "Onderwijs. Hoewel ik een hartstochtelijk onderzoeker ben, krijg je bij onderwijs altijd meteen weer iets terug en daar moet je dan iets mee. Dat is voor mij het leuke, je doet het niet voor jezelf."

De universiteit is daarbij voor Zwiep een plek waar je met elkaar gevaarlijk moet kunnen denken. Waar de faculteit rechten nodig is voor juristen en de medische faculteit van belang is voor artsen, bestaat de faculteit geesteswetenschappen volgens haar om het gesprek te voeren over gevoelige onderwerpen: "Je hebt de geesteswetenschappen nodig om een metadiscours te destilleren over alle dingen die samen jouw cultuur en het mens-zijn uitmaken. Op straat ga je geen proeven doen, dat doe je in een laboratorium. De universiteit, en met name de faculteit geesteswetenschappen, is het laboratorium voor het maatschappelijk discours." ■

HET WISPELTURIGE MONSTER

In het boek *Tracking Classical Monsters in Popular Culture* zet Liz Gloyn zichzelf de taak de dialoog tussen de hedendaagse westerse populaire cultuur en de Klassieke Oudheid te duiden. Gloyn is verbonden aan de *Royal Holloway University Of Londen* waar zij zich vooral richt op de klassieke wereld en genderstudies. Dit boek is het liefdeskind van de verbintenis tussen deze twee onderzoeksvelden.

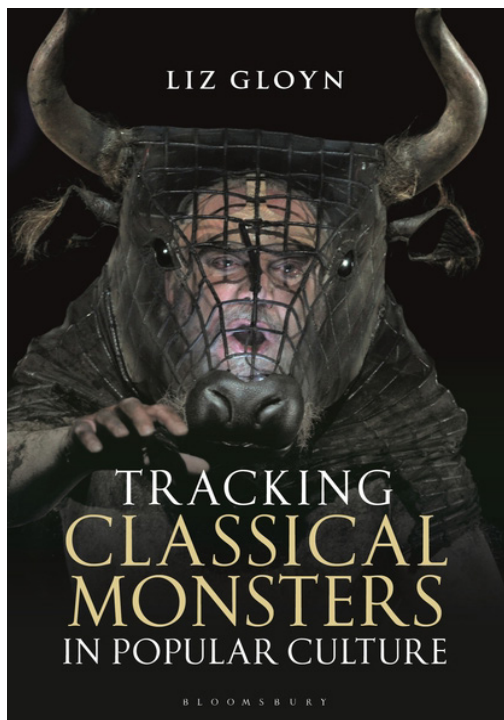
Ziek als zij is van analyses van 'de held', zo stelt de inleiding, richt Gloyn zich in dit boek op het monster, met name op de mythische monstrueuze wezens uit de Klassieke Oudheid. Het doel van het boek is het klassieke monster in de contemporaine cultuur te lokaliseren: waar komen we deze wezens tegen, in welke verhalen spelen ze en welk doel hebben ze in hedendaagse media? De spanningen die ontstaan wanneer een monster uit zijn geboorteland wordt gehaald en de gevolgen die dit heeft op het uiterlijk en gedrag van het wezen vormen de leidraad van het boek.

In het eerste en tweede hoofdstuk worden bekende denkkaders en perspectieven omtrent monsters geanalyseerd. Het boek sluit daarbij goed aan op bestaande literatuur binnen het vakgebied van de *monstertheorie*, zoals het invloed-

rijke werk van Cohen (*Monster Theory*, 1996). Gloyn refereert daarnaast in deze twee hoofdstukken regelmatig naar denkers zoals Donna Haraway, Mary Douglas Michael Foucault en Sigmund Freud wanneer theorieën omtrent macht, seksualiteit, *gender*, reinheid en cultuur betrokken worden in haar analyse van het monster.

Nadat de lezer zich door een grote hoeveelheid aan informatie heeft weten te worstelen, wordt het boek wat makkelijker te volgen. Hoofdstukken drie tot en met zes worden gebruikt om een specifieke film, boeken(reeks) of televisieserie te belichten. In hoofdstukken drie en vier onderzoekt Gloyn hoe monstrueuze wezens in films, zoals die van Harryhausen, vanwege hun productie (poppen en machines) zich op de grens tussen het tastbare en ontastbare; het werkelijke en de verbeelding begeven. De modernere films, besproken in hoofdstuk vier, hebben toegang tot CGI (*Computer Generated Imagery*) waardoor de manier waarop monsters worden geproduceerd transformeert. Gloyn onderzoekt de verschillende manieren waarop een monstrueus wezen gecreëerd kan worden en welke gevolgen dit heeft voor de beleving van het publiek wanneer zij het monster op het scherm tegenkomen.

Hoofdstuk vijf en zes zijn gericht op drie televisieseries die monsters in hun

Liz Gloyn; *Tracking classical monsters in popular culture*; Bloomsbury Academic; 2019; ISBN: 9781350109612; paperback; 196 pagina's; € 34,-.

repertoire hebben. De aandacht gaat dan niet meer zozeer uit naar hoe de monsters worden afgebeeld, maar richt zich eerder op hoe deze wezens en hun mythische oorsprong geïncorporeerd worden in het narratief. De laatste twee hoofdstukken hebben elk een individuele casestudy. Eerst bekijkt Gloyn Medusa en wordt onderzocht hoe haar uiterlijk, gedrag, oorsprong en doel, elke keer als zij in een nieuw verhaal verschijnt, verandert. De Minotaurus ondergaat dezelfde transformaties wanneer hij uit zijn mythe wordt getrokken en in de moderne wereld wordt geplaatst.

Het boek volbrengt de queeste die het zichzelf heeft opgedragen: de lezer krijgt een overzicht van verschillende interpretaties die men door de tijd heen aan het monster heeft gegeven. Daarbij concludeert Gloyn dat het uiterlijk, gedrag en boodschap van het monster transformeert naar gelang van de wensen van de schrijver, waarmee tegelijkertijd de veelzijdig-

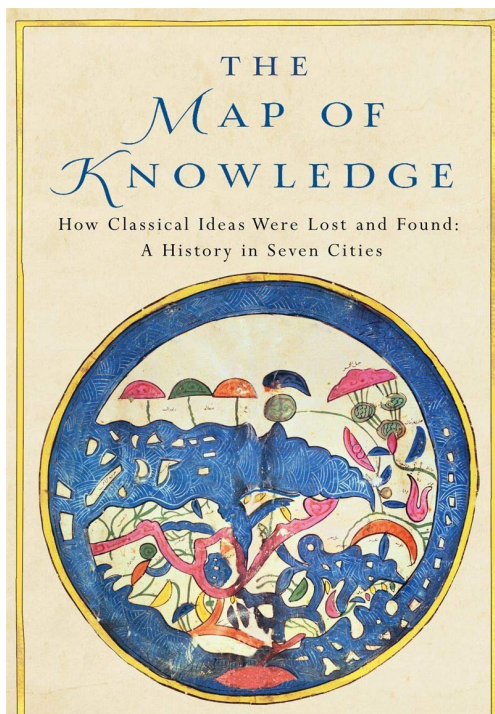
heid van de monsterlijke wezens wordt getoond. Medusa en de Minotaurus zijn het perfecte voorbeeld van beïnvloedbare monsters die worden gevormd door de cultuur waaraan ze blootgesteld worden. Een sterk punt van het boek is dat er veel voorbeelden uit contemporaine populaire cultuur, zoals *Percy Jackson* (2005-2009), Disney's *Hercules* (1997) en *Doctor Who* (1963-89; 2005-), worden aangehaald zodat ook een lezer met weinig achtergrondkennis van klassieke mythologie zich thuis kan voelen in de materie.

Het boek spendeert echter soms te veel tijd aan een overbodig uitgebreide bespreking van een specifieke aflevering, boek of film. Daarbij komt dat deze casestudies geen coherent geheel lijken te vormen: een goede houvast aan een genre of volgorde van genres ontbreekt. Daarnaast is het boek een uitdaging voor ieder die niet thuis is in *monstertheorie* of genderstudies. In de eerste hoofdstukken wordt tevergeefs getracht een overzicht van deze vakgebieden te bieden, maar Gloyn laat de lezer verward achter in een labyrint van analyses, denkkaders en theorieën. Daarbij komt dat, hoewel deze theorieën zorgvuldig en grondig aan haar analyses worden gekoppeld, Gloyn regelmatig conclusies trekt waar kritiek op te leveren is: in hoeverre zijn de interpretaties die zij geeft aan het monster de invullingen die de makers voor ogen hadden?

Het monster begeeft zich vaak op de grens tussen het bekende en het onbekende en creëert daarmee onzekerheid omtrent zijn bestaan. Dit boek lijkt op deze dualiteit aan te sluiten: de lezer sluit het boek weifelend, onzeker over waar het monster nu precies is. ■

Nina Witteman studeert geschiedenis aan de Universiteit Leiden en is momenteel bezig met het schrijven van haar bachelor scriptie over kannibalisme in middeleeuws Europa.

DE REIS VAN ANTIEKE WETENSCHAP

Violet Moller, *The Map of Knowledge: How Classical Ideas were Lost and Found: A History in Seven Cities*, Picador, 2019; ISBN: 978-1-5098-2692-0; paperback; 331; € 15,99

Waar je in een recensie probeert een bestendig en objectief oordeel te vellen, moet ik hier toegeven dat mijn waardering voor Violet Mollers *The Map of Knowledge* sterk gebonden is aan ons huidige tijdsgewricht. Terwijl ik dit boek las, opgesloten in mijn kamer, voelde ik bovenal de behoefte om de auteur achterna te reizen. Het onderwerp dat dit boek tracht te behandelen is enorm, en de kracht van het werk zit met name in de opzet. De ondertitel luidt '*How Classical Ideas Were Lost and Found: A History in Seven Cities*' en het boek omschrijft in negen hoofdstukken de reis die antieke, natuurwetenschappelijke kennis maakt tussen de late Oudheid en de vroegmoderne tijd. Om deze ontwikkeling tastbaar te maken kiest Moller drie antieke denkers als vertegenwoordigers van de Griekse natuurwetenschappen, en zeven

steden, die volgens haar centraal staan in de verschillende stadia van het vergeten en herontdekken van antieke geschriften en ideeën.

De wiskundige Euclides, de arts en filosoof Galenus, en de sterrenkundige Ptolemaeus worden in het eerste hoofdstuk, 'Alexandrië', voorgesteld. De rest van het werk volgt de overlevering van hun geschriften: de *Elementen* van Euclides, Galenus' omvangrijke en diffuse oeuvre, en de *Almagest* van Ptolemaeus. In Bagdad wordt het culturele en intellectuele milieu aan het Abbasidisch hof beschreven; in Cordoba het contact tussen de Arabische, Joodse, Latijnse en Mozarabische culturen; en in Toledo de grote belangstelling van West-Europese geleerden voor Arabische wetenschap. Vervolgens bespreekt Moller de unieke Medische School van Salerno, en in Palermo de wetenschappers aan het hof

van de verlichte vorst Rogier II van Sicilië. De laatste stap in de overlevering en bestendiging van antieke wetenschap vindt plaats in Venetië: de overgang van handgeschreven naar gedrukte teksten.

Moller slaagt erin de diffuse en ingewikkelde verspreiding van antiek gedachtegoed tot een heldere narratief terug te brengen, zonder daarbij de complexiteit ervan uit het oog te verliezen. Naast de chronologische ordening van hoofdstukken, worden structuur en continuïteit door Moller aangebracht middels aandacht voor drie centrale thema's. Ten eerste wordt elke stad ingeleid door een grondige analyse van zijn positie in handelsroutes en de culturele en linguïstische demografie, waardoor een netwerk zichtbaar wordt waarlangs de mobiliteit van mensen, boeken en ideeën op geloofwaardige wijze kan worden gereconstrueerd. Ten tweede is er in dit werk ook aandacht voor de rol van buitengewone individuen, wier correspondentie en bewegingen het zojuist genoemde netwerk illustreren en bevestigen. Deze aandacht voor individuen laat daarnaast iets zien van de creativiteit en eigenzinnigheid waarmee antieke teksten door de eeuwen heen zijn benaderd: niet alleen vertaling, maar ook (her)interpretatie, eigen onderzoek en debat. Deze portretten dragen bij aan het afwisselende en onderhoudende karakter van het boek: de geniale vertaler Hunayn ibn Ishaq, de pionierchirurg Al-Zahrawi, en het flamboyante leven van Adelard van Bath. Ten derde analyseert Moller treffend de verhoudingen tussen wetenschap en macht. Meermaals benoemt zij de voorwaarden van een bloeiende wetenschappelijke gemeenschap: vrede, toegang tot literatuur en financiële middelen. In elk van de zeven steden – van het 'Huis van de wijsheid' dat door kalief Al-Ma'mun in Bagdad is gesticht tot de imposante manuscriptencollecties van Italiaanse stadstaten – bespreekt zij de wisselwerking tussen plaatselijke

machthebbers en wetenschappers: de faciliteiten die de eersten bieden aan de laatsten en het prestige dat de laatsten verlenen aan de eersten.

Haar opgave, zoals hierboven al gezegd, is gigantisch, en het boek beslaat nog geen driehonderd pagina's. Het is een ideaal, populair wetenschappelijk overzicht voor de geïnteresseerde lezer, maar geeft betrekkelijk weinig details, en gaat nauwelijks in op de vraagstukken van contemporair onderzoek; voetnoten verwijzen telkens naar dezelfde grote naslagwerken. De charme van dit boek bestaat dan ook in zijn opzet en de wijze waarop Moller haar onderzoeksvraag heeft afgebakend: een reis van drie auteurs, door zeven steden. Daarnaast waagt het boek zich slechts op een klein aantal momenten aan een grondige analyse van de inhoud van de geschriften die het boek volgt. Deze technische kennis is niet noodzakelijk voor het begrijpen van haar argumentatie, maar zou veel hebben bijgedragen aan ons begrip van de context en de processen die zij schetst. ■

Benjamin Plomp is student Russische Studies (bachelor) en Klassieke Talen (onderzoeksmaster) aan de Universiteit Leiden. Tot zijn interessegebied behoren met name laat antieke en vroegchristelijke filosofie, en de receptie van Platoons gedachtegoed.

HERSTORY - VROUWEN, VERHALEN, VERANDERING

Museum Van Loon x Atria

In Museum Van Loon is de tentoonstelling herstory – vrouwen, verhalen, verandering te zien in samenwerking met Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis. De tentoonstelling wil niet de geschiedenis vertellen aan de hand van de gangbare mannelijke narratieven, maar wil historische vrouwen centraal te stellen. De verschillende portretten van vrouwen in Museum van Loon worden gebruikt om de belangrijke, maar vaak onderbelichte rol van vrouwen uit te lichten. Deze vrouwen uit de 19de en 20ste eeuw hadden elk hun eigen verhaal die Atria in een bredere maatschappelijke context plaatst. De tentoonstelling bestaat naast de portretten ook uit foto's, persoonlijke objecten en boeken.

De tentoonstelling is te zien t/m 29 augustus.

VERVLOGEN - GEUREN IN KLEUREN

Het Mauritshuis

Het Mauritshuis brengt op een nieuwe manier de geschiedenis tot leven in de tentoonstelling Vervlogen - geuren in kleuren. De zeventiende eeuw kun je hier niet alleen zien, maar ook ruiken. Verschillende kunstwerken met bijbehorende geurdispensers en teksten laten bezoekers de geuren van de zeventiende eeuw bele-

ven. Hoewel je de kunst dus letterlijk kan opsnuiven, van stinkende gracht tot bloemenbouquet, staat de verbeelding van geur en de rol van geur in verhalen in de zeventiende eeuw centraal. De thema's religie, gezondheid en handel komen aanbod vanuit historisch en kunsthistorisch perspectief en worden begeleid met een scala aan geuraroma's.

De tentoonstelling is te zien t/m 29 augustus.

GODINNEN VAN DE ART NOUVEAU

Allard Pierson

In het Allard Pierson is de eerste tentoonstelling in Nederland te zien over de fascinatie voor de vrouw in de art nouveau. Deze fascinatie wordt aan de hand van schilderijen, tekeningen, glas, keramiek nader onderzocht tegen de context van de roerige jaren rond de vorige eeuwwisseling. In de periode 1890 tot 1914 zette art nouveau de toon in Europa waarin niet alleen de natuur een grote inspiratiebron was, maar ook vrouwelijk schoon een grote rol speelde. Deze vrouwen werden verbeeld als goddelijke verschijningen door de generatie kunstenaars uit die tijd. In de tentoonstelling komen uiteenlopende vormen van deze verbeelding aan bod: van vrome maagden tot wrede minnaressen en meer vrouwelijke clichés.

De tentoonstelling is te zien t/m 29 augustus.

AFRA VAN OOIJEN

The Dutch are often criticized for the lack of interest, contextualisation and historicization of **their** colonial legacy. This leads to an inability to understand and acknowledge the ways in which this affects existing power relations. Western European countries are finally, yet slowly, starting to confront the darker pages of their colonial history. With this paper I aim to contribute to this wider trend by diving into Alfred Birney's novel, *De Tolk van Java*. I will explore how the colonial past and identity formation have shaped the sense of self, and ideas of belonging in first and second generation Indo people. *De Tolk van Java* is a significant contribution to a more versatile and complete understanding of the history of colonial violence in the Dutch East Indies. It shows the complexities and difficulties of having an 'in-between' identity in both Dutch colonial society and the postcolonial Netherlands. Moreover, the novel breaks the cliché of 'de zwijgende indo,' and it represents how a 'colonial subject' is not merely a passive victim, but instead is an active agent that can be both victim and oppressor.

ELKE TUKKER

This article analyses the history of the debate about the controversial management of large herbivores in the Oostvaardersplassen. Why did the Oostvaardersplassen become so controversial? By looking at the policy documents published between 1980 and 2018, this essay explores how public opinion on nature in the Netherlands changed, and how this influenced the management of the large herbivores. The article shows the battle between the wish for wildlife in the Netherlands, the fear of reducing a hold on management, and the reality of the animal's well-being. The history of this debate tells us that the controversy of said debate was inevitable.

VALÉRY CLITEUR

The first museums that opened their doors in the nineteenth century were not just meant as a spectacle for their visitors. The directors of these museums had a clear vision in mind of the goals they wanted to pursue by showing their collections to the public. Museums like the Edinburgh Museum of Science and Art and the Natural History Museum in London wished to educate their visitors by displaying their objects in a carefully planned way. In this article I will examine the intent and purpose behind the collections of these two museums and how these goals differed from each other. To add context to the objectives of the Edinburgh Museum of Science and Art and the Natural History Museum, these museums will be compared to the context of nineteenth century society.